

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
KARISTUSÕIGUSE OSAKOND

Marie Traks

VALETAMISE AVASTAMINE ÜTLUSTE USALDUSVÄÄRSUSE HINDAMISEL

Magistritöö

Juhendajad

PhD Tambet Grauberg

MA Annegrete Palu

Tallinn

2026

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. VALETAMISE TUNNISMÄRGID.....	7
1.1. Mõiste.....	7
1.2. Petmise vormid.....	7
1.3. Erinevused valetajate ja tõerääkijate sisemaailmas.....	11
1.4. Ütluste andmise väline stiil.....	13
1.5. Ütluste detailsus.....	15
1.6. Ütluste eluline usutavus.....	20
1.7. Järjepidevus.....	21
1.8. Tõendikogumiga riimumine.....	24
1.9. Ütluste andmise aeg.....	25
1.10. Usaldusväarsuse kriteeriumite kombineerimine valetamise tuvastamiseks.....	26
2. VALETAMISE AVALDUMINE KOHTUMENETLUSES.....	30
2.1. Isiku küsitlemine kohtumenetluses.....	30
2.2. Detailsus.....	32
2.3. Väline stiil.....	34
2.4. Eluline usutavus.....	35
2.5. Tõendikogumiga riimumine.....	36
2.6. Järjepidevus.....	38
2.7. Ütluste andmise aeg.....	42
3. RIIGIKOHTU PRAKTIKA.....	44
3.1. Valetamise erinevused uuringutes ja kriminaalmenetluses.....	44
3.2. Detailsus.....	45
3.3. Ütluste andmise väline stiil.....	49
3.4. Tõendikogumiga riimumine.....	51
3.5. Eluline usutavus.....	53
3.6. Ütluste andmise aeg.....	54
3.7. Järjepidevus.....	56
3.7.1. Vastuolu tähendus.....	57
3.7.2. Asjaolu ilmumine kui vastuolu.....	58
3.7.3. Asjaolu kadumine kui vastuolu.....	60
KOKKUVÕTE.....	63

Deception Detection in the Evaluation of Testimony. SUMMARY.....	67
LÜHENDID.....	69
KASUTATUD KIRJANDUS.....	69
KASUTATUD ÕIGUSAKTID.....	72
KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA.....	72
MUUD KASUTATUD ALLIKAD.....	73

SISSEJUHATUS

Kriminaalmenetluse seadustiku (edaspidi KrMS) § 305¹ lg 1 järgi peab kohtuotsus olema seaduslik ja põhjendatud.¹ Muuhulgas hõlmab põhjendamiskohustus tõendite hindamist.² See tähendab, et kohtul tuleb otsustada, millisel määral mõni tõend usaldusväärne on. Kuivõrd KrMS § 63 lg 1 järgi saavad tõendiks olla kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu, tunnistaja või asjatundja ütlused,³ tuleb kohtul otsuse rajamisel hinnata ka isikute poolt esitatud väiteid ning otsustada, kas ning millises ulatuses on isikute ütlused usaldus- või just ebausaldusväärsed.

Mõistagi on mitmeid põhjuseid, miks inimene ei kajasta tõendamiseseme asjaolusid õigesti (nt probleemid sündmuse tajumises, mälestuse talletamises või selle taasesitamises). Kui aga ütlusi andev isik on hinnatud võimeliseks ütlusi andma⁴, siis tuleb ütlustele hinnang anda. Selleks, et ütluste usaldusväärsetust hinnata, on Eesti õiguskirjanduses esile toodud mitmeid kriteeriume. Näiteks saab ütlusi hinnata selliste kriteeriumite alusel nagu nende detailirohkus, sisemine loogilisus, nende seos olustikuga, nendes sisalduv emotsioon, neid andev isik, sündmuse tajumise asjaolud, ütluste esmakordse andmise aeg, ütluste järjepidevus, nende riimumine tõendikogumiga, nende esitamise väline stiil ning nende eluline usutavus.⁵

Küll aga ei ole ükski inimene täiuslik ning igale nimetatud kriteeriumile ideaalselt vastamine ei ole realistlik ootus. Seetõttu võivad ka tõesed ütlused paista ebausaldusväärsed. Välistada ei saa ka olukorda, kus isiku ütlused kõlavad usaldusväärsetena, kuid need ei kajasta asjaolusid õigesti isegi siis, kui isik enda arvates tõeseid ütlusi annab. Lisaks võib ütlustes vigu esineda seetõttu, et isik teadlikult ei kajasta sündmuse asjaolusid korrektselt ehk teisisõnu, tegeleb valetamisega. Sellisel juhul esitab isik väiteid, mis tõele ei vasta, ning teeb valetades vigu, mis võivad tekitada vastaspooles kahtlusi ütluste usaldusväärsete suhtes.

Seega on isiku motivatsiooni seisukohast võimalik põhjusi jagada kaheks: isik kas soovib tõele vastavaid ütlusi anda või mitte. Kahte olukorda tuleb teineteisest aga eristada, sest valetav isik ei esita ainuüksi valeväiteid. Edukaks valetamiseks ei piisa ainult tõe varjamisest ning valeväidete esitamisest. Nii tuleb isikul paista ka veenev. Sellest tulenevalt võib ta ette võtta

---

¹Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2025, 3.

²Sarv, J. KrMS § 305¹/1.2. – Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012.

³Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

⁴Randma, P. Isikulise tõendiallika usaldusväärsete kontroll. – Juridica 2021/9, lk 636.

⁵Randma (Viide 4), lk 640-644.

samme, mille eesmärk on jätta selline mulje, et tema ütlusi usaldusväärseteks hinnatakse. Omakorda tähendab see, et isik võib proovida vastata eelpool viidatud kriteeriumitele. Seega ei pruugi valetava isiku ütlused alati ebausaldusväärsed paista ning tulenevalt tema motivatsioonist edukalt valetada võib tema käitumises esineda mustreid, mis teda tõtt rääkivast isikust ei eristagi. Vastupidi, valetav isik võib isegi jätta tõtt rääkivast isikust usaldusväärsema mulje.

Eelnevast tulenevalt on käesoleva magistritöö eesmärk tuvastada, millisel määral on Eesti kriminaalkohtumenetluses võimalik ütluste usaldusväärseuse hindamisel valetamist tuvastada. Täpsemalt uurib autor, millised meetmed võtab isik, kelle tegevus täidab küll kõik kuriteokoosseisu tunnused, kuid kes soovib enda ütluste kaudu saavutada enda süü kohtus tuvastamata jäämist. Töö autor uurib magistritöö esimeses peatükis valetamisega seotud psühholoogia-alast teaduskirjandust hindamaks, millised Eesti õiguses kasutuses olevad ütluste usaldusväärseuse kriteeriumid võivad viidata valetamisele ning millistel tingimustel kriteeriumile toetuda on võimalik. Olles valetamise tunnismärgid tuvastanud, uurib autor teises peatükis, millisel määral on esimeses peatükis tuvastatud kriteeriume võimalik kohtumenetluses usaldusväärseuse õõnestamiseks esile tuua. Autor pöörab tähelepanu kahele mõju omavale elemendile: kriminaalmenetluse regulatsiooni piirid kriteeriumite avaldumiseks ning risküsitlemise formaadi piirangud ütluste usaldusväärseuse õõnestamisel. Kuivõrd on KrMS § 2 p 4 järgi kriminaalmenetlusõiguse allikaks „Riigikohtu lahendid küsimustes, mida ei ole lahendatud muudes kriminaalmenetlusõiguse allikates, kuid on tõusetunud seaduse kohaldamisel”⁶, siis mõjutab valetamise avastamise edukust Eesti kriminaalkohtumenetluses ka kehtiv Riigikohtu praktika. Seega uurib käesoleva töö autor, millist hinnangut on senises kohtupraktikas valetamise tüüpilistele märkidele omistatud. Seega on käesoleva töö uurimisküsimused järgnevad:

1. Millised Eesti õiguskirjanduses käsitletavatest usaldusväärseuse kriteeriumitest võivad viidata valetamisele ning millistel juhtudel?
2. Kas kõik valetamisega seotud tunnismärgid võivad esile tulla ka kohtumenetluses isiku risküsitlemise käigus?
3. Kuidas on senises kohtupraktikas hinnatud ütlusi, millel esinevad valetamisele viitavad tunnused?

---

⁶Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

Kuivõrd esimeses peatükis uurib käesoleva töö psühholoogia-alast teaduskirjandust, siis tegemist on kirjanduse ülevaatega. Teises peatükis analüüsib autor kehtivaid risküsitlust reguleerivaid norme ning risküsitlemist käsitlevat õiguskirjandust. Kuna tegemist on kehtiva õiguse analüüsimisega, siis on uurimise peamiseks meetodiks tõlgendamine. Kuivõrd on kolmanda peatüki eesmärk uurida kohtupraktikat, siis on tegemist kohtupraktika analüüsiga.

Kuigi keskendub töö eelkõige kriminaalmenetlusele, siis esimese peatüki teadmised valetamisele viitavatest märkidest on kasuks igat liiki menetluses, sest isikute ütlused saavad olla tõendiks nii kriminaalmenetluses⁷ (KrMS § 63 lg 1), tsiviilkohtumenetluses⁸ (TsMS § 229 lg 2) kui ka halduskohtumenetluses⁹ (HKMS § 56 lg 2 ja TsMS § 251 lg 1 koosmõjus). Keskendudes kriminaalmenetluse numbritele, siis arvuliselt on neid palju: 2024. aastal saabus maakohtutesse üle 11 tuhande kriminaalmenetlusasja¹⁰, mis on 2023. aastaga võrreldaval tasemel¹¹. Ka riigikohtu tasemel on ütluste usaldusvääruse küsimus korduvalt tõusetunud. Nii on kohus 2025. aastal käsitlenud näiteks valemälestustes tulenevaid ebausaldusväärseid ütlusi¹². Kuivõrd isikute ütlustest võivad paljud kohtuasjad oleneda, siis on valetamise tuvastamise probleem ka aktuaalne.

Märksõnad: valetamine, ütlused (õigus), usaldusväärsus.

---

⁷Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

⁸Tsiviilkohtumenetluse seadustik. – RT I, 03.04.2025, 2.

⁹Halduskohtumenetluse seadustik. – RT I, 08.07.2025, 14. Tsiviilkohtumenetluse seadustik.

¹⁰Maa-, haldus- ja ringkonnakohtute 2024. aasta menetlusstatistika töökoormusmetoodika põhimõtete alusel. – <https://aastaraamat.riigikohus.ee/maa-haldus-ja-ringkonnakohtute-2024-aasta-menetlusstatistika-tookoormusmetoodika-pohimotete-alusel/> (29.04.2026)

¹¹Maa-, haldus- ja ringkonnakohtute 2023. aasta menetlusstatistika kokkuvõte. –

<https://aastaraamat.riigikohus.ee/maa-haldus-ja-ringkonnakohtute-2023-aasta-menetlusstatistika-kokkuvote/> (29.04.2026)

¹²RKKKo 1-23-1538/95 p-d 21-30.

1. VALETAMISE TUNNISMÄRGID

1.1. Mõiste

Eesti Keele Instituudi definitsiooni järgi on vale „sihilikult esitatav tõele mittevastav väide või teade“.¹³ Teisisõnu, igapäevaelus mõistetakse valetamist peamiselt kui ebaõige teabe avaldamist. Käesoleva töö eesmärki arvestades võib esineda vajadus laiemal definitsiooni järele. Nimelt, käesoleva töö lähtepunktiks on kuriteo toime pannud isiku tegevus õigeksmõistva kohtuotsuse saavutamiseks. Selle jaoks võib isik otsesõnu esitada väiteid, mis tema poolt teo toimepanemist välistaksid, ehk kitsamas mõttes valetada. Samas ei ole ka välistatud, et kuriteos kahtlustatav isik jätab teda süüstavad asjaolud mainimata. Samuti ei ole välistatud, et isik küll esitab tõele vastavaid väiteid, millest vastaspool eksikombel valejärelused teeb. Seega, õigeksmõistva kohtuotsuse saavutamiseks on võimalusi mitmeid.

Seega, käesoleva töö eesmärgist tulenevalt peab valetamise mõiste olema laiem kui käibekasutuses. Samas ei ole selleks igasugune tegevus. Kuivõrd lähtub käesolev töö kohtu poolt ütluste usaldusväärsuse hindamise vajadusest, siis eelkõige loeb antud töö raames valetamisena igasugune eneseväljendus nii tegevuse kui ka tegevusetuse näol ning seda nii verbaalsel kui ka mitteverbaalsel viisil selle nimel, et kohus ei loeks tuvastatuks asjaolud, mille kogumis tuvastamine süüdimõistva kohtuotsuseni viiks. See tähendab, et antud töö raames tähendab valetamine igasugust tegevust ütluste andmisel. Valetamise mõiste aga ei kata valetaja tegevust seoses õiguslike küsimuste lahendamisega, mis õigeksmõistva kohtuotsuseni viiksid. Niisiis ei loe valetamisena antud töö raames näiteks argumentatsioon süüte kvalifikatsiooni kohta ja puudutab eelkõige süüdistatava eneseväljendust või ka selle puudumist.

1.2. Petmise vormid

Nagu eelnevast nähtus, valetamise viise on erinevaid. Nende psühholoogiliseks algpunktiks on oht: isik näeb ütluste andmise hetke kui olukorda, mis võib realiseerida süüdimõistva kohtuotsuse ohtu.¹⁴ Seega tuleb isikul tegutseda ohu vähendamise nimel. Üks reaktsioonidest ohule on selle vältimine. Nii üritab isik hoiduda ohtliku olukorraga kokkupuutumist.

---

¹³ Eesti Keele Instituut. – <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/vale/1/est> (29.04.2026)

Valetamise kontekstis võib see tähendada isiku soovi ütluste andmisel hoiduda süüstavate asjaolude käsitlemist.¹⁵ Selline olukord on asjakohane eelkõige siis, kui isikul on võimalik vabas vormis rääkida ja ta jätab tähtsad asjaolud mainimata, samuti võib vältimine kõne alla tulla olukorras, kus kuriteo toime pannud isik jätab ütlused andmata. Lisaks on aga võimalik olukord, kus isikule esitatakse otse küsimusi seoses kriitilise tähtsusega asjaoludega. Sellisel juhul on ohu vältimine ebaõnnestunud ning isik soovib ohu eest põgeneda. Sellisel juhul soovib ta eitada süüstava asjaolu esinemist.¹⁶

Lisaks võib isik otsustada ka „aktiivse kaitseversiooni” esitamise kasuks. Kuigi isik endiselt jätab tegelikud asjaolud mainimata ja endiselt neid eitab, kui tema käest nende kohta küsitakse, siis sellele lisaks esitab ta kitsamas mõttes ehk otseseid valesid selleks, et sündmust enda väidetega sisustada. Vajadus sellise lähenemise järele on kohtumenetluse konteksti arvestades ka põhjendatud. Nimelt on mõeldamatu olukord, kus kohtumenetluse ainukeseks tõendiks on süüdistatava enda ütlused. Nii on kohtumenetluse läbiviimise hetkeks olemas muid tõendeid kui süüdistatava ütlused, mis tema süüle viidata võiksid. Niisiis võib vaikimine ja ainuüksi asjaolude eitamine viia kohtu poolt muule tõendikogumisele tuginedes süüdimõistva kohtuotsuse tegemiseni. Seega ei pruugi paljudel juhtudel lihtsalt vaikimisest ja eitamisest kasu olla, vaid isikul tuleb ennast ka aktiivselt kaitsta.¹⁷

Aktiivse kaitseversiooni esitamisest ei piisa, sest kohus võib ütlused ebausaldusväärseks hinnata ning otsuse tegemisel ülejäänud tõendikogumile toetuda. Seega tuleb lisaks enda versiooni esitamisele esitada enda versiooni hästi. Siinkohal tõusetub käesoleva töö kõige tähtsam kontseptsioon: sekundaarne petmine. Kui primaarset petmise mõistet sisustatakse õiguskirjanduses eelkõige kui valeinformatsiooni esitamist, siis sekundaarne petmine kätkeb endas usaldusväärse mulje loomisega seotud tegevust.¹⁸ Reeglina kaasneb sellega kahtlusi äratavate sõnastuste vältimine, näiteks enda panus sündmustikus või iseseisvalt ütluste korrigeerimine. Niisiis peaksid isiku ütluste usaldusväärsust kinnitama hoopis isiku väiteid, mis potentsiaalselt ja stereotüüpide kohaselt võiksid tema usaldusväärsust just õõnestada.¹⁹ Ka

---

¹⁴Granhag, P. A., Hartwig, M. A new theoretical perspective on deception detection: On the psychology of instrumental mind-reading. – *Psychology, Crime & Law* 2008/14 (3), lk 193.

¹⁵*Ibidem*, lk 194.

¹⁶*Ibidem*, lk 194.

¹⁷Granhag, P. A., Hartwig, M., Giolla, E. M., Clemens, F. Suspects' Verbal Counter-Interrogation Strategies: Towards an Integrative Model, lk 297. Väljaandes: Granhag, P. A., Vrij, A., Verschuere, B. (Koostajad) *Detecting deception: current challenges and cognitive approaches*. Hoboken: Wiley 2015.

¹⁸Randma (Viide 4), lk 641.

¹⁹Randma (Viide 4), lk 641.

sekundaarse petmise mõiste on antud töö raames mõnevõrra laiem. Nii on käesoleva töö raames sekundaarse petmise puhul tegemist igasuguse tegevusega selle nimel, et ütlusi andva isiku poolt kriitiliste asjaolude eitamine ja aktiivse kaitseversiooni esitamine usaldusväärse mulje jäta. Kuivõrd on peamiseks eesmärgiks süüdimõistva kohtuotsuse vältimine, siis ei pruugi sekundaarne petmine piirduda ausana paistmisega, vaid võib endas kätkeada ka tegevust, millega ära hoida kohtu poolt ütluste ebausaldusväärseks lugemist muudel kui valetamisega seotud asjaoludel.

Sekundaarset petmist peab arvestama valetamise avastamisel. Psühholoogia-alases kirjanduses on ülekuulamiste kontekstis sekundaarset petmist kirjeldatud ka kui strateegiat ülekuulamise edukaks läbimiseks ehk paistmaks usaldusväärne.²⁰ Kuivõrd valetaja näeb vaeva selle nimel, et usaldusväärne paista, on Granhag jt seisukohal, et edukaks ülekuulamiseks on „tsentraalse tähtsusega” mõista, kuidas erineb valetaja ja tõerääkija lähenemine ülekuulamisele ehk milliseid strateegiaid kumbki kasutusele võtab näimaks vastaspoolele usaldusväärne.²¹

Ka käesoleva töö autor leiab, et sekundaarse petmise kontseptsioon peaks olema lähenemisel valetamise avastamisele keskse tähtsusega. Esiteks sellel põhjusel, et sekundaarset petmist esineb palju. Näiteks on Hartwig jt katsetes leidnud, et tõerääkijatega võrreldes valmistab ette oluliselt suurem proportsioon valetajatest strateegia, kuidas läheneda vestlusele, milles ta väljamõeldud sündmusi kirjeldama hakkab. Vastavad proportsioonid on 37,5% (tõerääkijad) *versus* 60,5% (valetajad).²² Mõnes teises uuringus on leitud, et väärtused olid vastavalt 50% ja 75%, kuid siiski oli tegemist statistiliselt olulise erinevusega.²³ Seega, suur osa valetajatest arvestab vajadusega jätta usaldusväärse mulje ehk tegeleb aktiivselt sekundaarse petmisega.

Teiseks, arvestades endiselt ühe ja töökindla valetamise avastamise meetodi puudumist²⁴, tuleb tõdeda, et mitte vaid esineb sekundaarset petmist palju, vaid lisaks sellele paistab see ka efektiivne olevat. Seejuures peituvat üks võimalustest, miks valetamise avastamine on keeruline, sekundaarse petmise paindlikkuses. Evolutsioonilisest vaatest, kui valetamise

---

²⁰Clemens, F. Detecting lies about past and future actions: The Strategic Use of Evidence (SUE) technique and suspects' strategies. Doktoritöö. Gothenburg: University of Gothenburg 2013, lk 5.

²¹Granhag, Hartwig, Giolla, Clemens. (Viide 17), lk 294.

²²Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A. Guilty and innocent suspects' strategies during police interrogations. – *Psychology, Crime & Law*, 2007/13 (2), lk 219.

²³Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Doering, N. Impression and Information Management: On the Strategic Self-Regulation of Innocent and Guilty Suspects. – *The Open Criminology Journal* 2010/3 (1), lk 14.

²⁴Brennen, T., Magnussen, S. The Science of Lie Detection by Verbal Cues: What Are the Prospects for Its Practical Applicability? – *Frontiers in Psychology*. 2022, lk 1.

avastamine oleks lihtne, oleks valetamise tunnuseid juba ammu avastatud ning petmine kui nähtus oleks kadunud. Seetõttu iseloomustab sekundaarset petmist kohanemisevõime.²⁵ Seega, mitte ainult on sekundaarne petmine edukas, vaid lisaks võivad eduka valetamise strateegiad ajas ka muutuda.

Viimasena ning vähesemal määral seoses sekundaarse petmisega tuleb ütluste usaldusväärsuse hindamisel arvestada ka tõerääkija (antud lõigu kontekstis on parem väljend „alusetult süüdistatu”) strateegiaga ja sellega seoses ei ole võimalik välistada, et isik võib hakata oma käitumist reguleerima suurendamiseks võimalust, et teda usaldusväärseks peetakse. Nimelt, sarnaselt valetajaga on tõtt rääkiva isiku eesmärgiks veenev olla.²⁶ Nii ei saa välistada, et isik, kes süütegu toime pannud ei ole, õigeksmõistva otsuse nimel näeb vaeva enda usaldusväärsuse suurendamiseks.

Teoreetilise alusena, miks isik, kes süütegu toime pannud ei ole, ei tegeleks vastaspoole enda usaldusväärsuses veenmisega ega enda ütlusi ei moonutaks võib esile tuua läbipaistvuse illusiooni (ing k *illusion of transparency*). Läbipaistvuse illusiooni saab eelkõige kirjeldada kui tõtt rääkiva isiku uskumust, et tema ausus ja siirus „kumavad läbi“.²⁷ Et läbipaistvuse illusioon ongi vaid illusioon, on teaduses ka kinnitust leidnud. Näiteks leidis Kassini ja Fongi uurimuses läbipaistvuse illusiooni teooria tõerääkijate kontekstis kinnitust. Nende uurimuses uskus 78% „süüdi olevast“ katseisikust, et neid hinnatakse valetajaks, ning 86% „süütust“ katseisikust uskus nende staatuse läbi paistmisesse. Seejuures oli hindaja hinnang õige vaid veidi rohkem kui kolmandikul juhtudest.²⁸ Teise põhjendusena uskumusele, miks alusetult süüdistatu räägiks ainult tõtt tuuakse esile inimeste uskumust, et me elame õiglas maailmas, kus inimesega juhtub see, mida ta on ära teeninud.²⁹ See tähendab alusetult süüdistatu arvamust, et teda usutakse, kui ta tõe ära räägib, ning valetajat usaldusväärseks ei hinnata.

Käesoleva töö autor jääb nende uskumuste suhtes mõningal määral skeptiliseks. Nii ei ole mõistlik eeldada, et inimene jääb arvama, et tema versioon sündmustikust „kumab läbi”, sest ta

---

²⁵DePaulo, B. M., Lindsay, J. J., Malone, B. E., Muhlenbruck, L., Charlton, K., & Cooper, H. Cues to deception. – *Psychological Bulletin* 2003/129 (1), lk 81.

²⁶Granhag, Hartwig, Giolla, Clemens (Viide 17), lk 296.

²⁷Hartwig, Granhag, Strömwall (Viide 22), lk 214.

²⁸Kassin, S. M., & Fong, C. T. "I'm innocent!": Effects of training on judgments of truth and deception in the interrogation room. – *Law and Human Behavior* 1999/23 (5), lk 507.

²⁹Granhag, P. A., Hartwig, M. The Strategic Use of Evidence Technique: A Conceptual Overview, lk 237. Väljaandes: Väljaandes: Granhag, P. A., Vrij, A., Verschuere, B. (Koostajad) *Detecting deception: current challenges and cognitive approaches*. Hoboken: Wiley 2015.

on aus, või et maailm on õiglane. Kuigi erialakirjandusest on viiteid sellele vähe, on siiski leitud, et tõtt rääkiv isik oma käitumist planeerib. Nii on näiteks leitud, et tõerääkijate üks strateegiatest on jääda rahulikuks.³⁰ Mõnes teises uurimuses on isegi leitud, et tõerääkijad ja valetajad planeerisid oma mitteverbaalset tegevust samas ulatuses.³¹ Kui alusetult süüdistatav isik usuks, et ainuüksi tema sisemaailma „läbikumamisest” ja maailma õiglusest piisaks süüdimõistva kohtuotsusest pääsemiseks, siis ta ei otsustaks enda käitumise reguleerimise kasuks.

1.3. Erinevused valetajate ja tõerääkijate sisemaailmas

Käesoleva töö autor ei ole teadlik mõnest absoluutsest valetamise märgist. See tähendab, et puudub üks märk, mis valetamisel esineb. Nagu järgnevast nähtub, toimub valetamise avastamine läbi mõne valetamisega (eeldatavasti) kaasneva nähtuse esinemise. Nii püstitatakse hüpotees, et valetamisega kaasneb mõni asjaolu ning valetamise jaatamine algab selle asjaolu avastamisega. Niisiis toetutakse erinevustele valetajate ja tõerääkijate sisemaailmas.

Erinevusi neid on mitmeid. Psühholoogia-alases teaduskirjanduses on korduvalt viidatud kognitiivsele koormusele ühe põhjusena, miks valetamise tunnismärgid avalduda võiksid.³² Nii võivad valetaja ütluste mõned omadused tuleneda sellest, et nad ei ole kognitiivselt suutelised tõerääkijate ütlustega sarnaseid väiteid esitama.³³ Nii jaatatakse valetamist siis, kui eeldatakse valetamist tõerääkimisest kognitiivselt keerukam olema ja tuvastatakse ütluste andmisel kognitiivse koormuse märke.

Sellel eeldusel põhineb näiteks ütluste sisuanalüüs, mille eelduseks on seisukoht, et mõnesid tõeste ütluste omadusi on kognitiivsest keerukusest tulenevalt võimatu fabritseerida.³⁴ Hüpotees on teaduslikul tasandil ka mõningast kinnitust leidnud. Nii on näiteks leitud, et valetamisega seotud ajupiirkonda (dorsolateraalset prefrontaalset korteksit) väsitades on teadlastel võimalik suurendada tõerääkimist parema poolkera väsitamise puhul ja et valetamise kognitiivselt

---

³⁰Hartwig, Granhag, Strömwall (Viide 22), lk 220.

³¹Hartwig, Granhag, Strömwall (Viide 23), lk 13.

³²Vrij, A. *Detecting Lies and Deceit: The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice*. Chichester: Wiley 2000, lk 26. DePaulo jt (Viide 25), lk 75.

³³Maier, B. G., Niehaus, S., Wachholz, S., Volbert, R. *The Strategic Meaning of CBCA Criteria From the Perspective of Deceivers*. – *Frontiers in Psychology* 2018/9 (1), lk 2.

³⁴*Ibidem*, lk 2.

lihtsamaks tegemisega kaasneb tõe rääkimisega võrreldes samaväärne või isegi lühem reaktsiooniaeg.³⁵ Niisiis avalduvad mõned valetamise märguanded sellepärast, et valetamine võib olla kognitiivselt keerukam ülesanne.

Teisena on esile toodud teadmiste ja arvamuste tasandit, millega eksimine võib valetamisele viidata. Tõtt rääkiv isik teab (või vähemalt arvab), et ta esitab tõeseid väiteid. Seega ta teab, et tema loomulik käitumine – olukorras, kus ta enda tegevust ei reguleeri – käitub ta just nii, nagu tõtt rääkiv isik käituks. Valetajal sellist teadmist enda tegevuse kohta ei ole. Nii teab valetaja, et ta ei soovi tõtt rääkida ja et sellest tulenevalt võib tema tegevus ta sisemaailma „reeta”. Sellisel juhul võib ta proovida enda tegevust reguleerida sellisel viisil, et ta paistaks usaldusväärne välja. Usaldusväärseks paistmise katsed aga sõltuvad sellest, mida isik usaldusväärseuse märgiks peab. Seega võib isiku tegevust mõjutada tema arusaam sellest, kuidas tema arvates valetajad ja tõerääkijad käituvad. Selle tulemusel võib ta üritada vastata nendele kriteeriumitele, mis tema arvates usaldusväärset suurendavad. Kui aga ta arvab, et mõni väide või käitumismaneer tema usaldusväärset kahjustab, siis üritab ta seda seda vältida.³⁶ Näiteks kui ajaloo vältel on rõhutatud, et valetaja ei taha küsimustele vastata, väriseb ja silub kätega oma juukseid³⁷, ja valetaja sellest teab, siis ta üritab sellist käitumist vältida. Kui aga valetaja arvab eksikombel, et mõni märguanne võib viidata valetamisele ja ta seda väldib, võib selline käitumine olla valetamise viiteks, kui vastaspool on teadlik, et tegemist on valetamise tunnusega. Seega võib valetamine avalduda ka seetõttu, et isik üritab jätta usaldusväärse mulje, kuid sellega just viitab enda ebausaldusväärsele.

Kolmanda alusena valetamise avastamiseks on erinevus valetajate ja tõerääkijate vahel informatsiooni haldamise kontekstis. Nagu ka erialakirjanduses on rõhutatud, valetaja tegevusele omab mõju vajadus toimepandut varjata.³⁸ See aga tähendab, et vastaspoole edukaks petmiseks ei pea süüdlane ainult valima, millistele kriteeriumitele tema ütluste sisu vastama peab, ja kognitiivselt vaeva nägema enda ütluste kvaliteedi tagamiseks. Lisaks peab ta haldama oma väidete suhet välismaailmaga ehk teiste tõenditega.³⁹ Kuigi sellele kriteeriumile vastamine võib tihtipeale olla kognitiivselt keeruline ülesanne, ei piirdu probleem koormusega. Nimelt,

---

³⁵Kangur, A., Tulviste, J., Tuvi, I., Karton, I., Bachmann, T. Psühholoogia ja õigus: ühe konverentsi ühe erialasessiooni järgedes. – *Juridica* 2020/9, lk 751-753.

³⁶Maier, Niehaus, Wachholz, Volbert (Viide 33), lk 2.

³⁷Trovillo, P. V. History of lie detection. – *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology* 1939/29 (6), lk 849.

³⁸Hartwig, Granhag, Strömwall (Viide 23), lk 11.

³⁹Granhag, Hartwig. (Viide 14), lk 193.

isegi olukorras, kus valetajal on hea arusaam, millistele kriteeriumitele tema väited vastama peavad, ning tal on olnud piisavalt võimalusi ja võimekust enda ütlused nende omadustega kooskõlla viia, ei pruugi ta teada, kas mõni tema väide võib teiste tõenditega vastuollu minna. Seega ei pruugi valetaja, tõendikogumit teadmata, soovida aktiivset kaitseversiooni esitada või isegi konkreetseid asjaolusid eitada.

Eelnevat kokku võttes: valetamisel puudub ühtne märguanne. Küll aga on mõningal määral võimalik hinnata selle esinemise tõenäosust, arvestades raskusi, mis valetamisel esineda võivad. Kuigi vaikimisest ja eitamisest piisab selleks, et isik asjaolusid ise ei avaldaks, võivad seda teha teised tõendid. Seega, isikul on üldreeglina tarvis süüdimõistva kohtuotsuse vältimiseks esitada enda kaitseversioon ning teha seda usutavalt. Kuivõrd kaitseversiooni tuleb esitada ka usutavalt, näeb valetaja vaeva ka hea mulje jätmise nimel. Hea mulje jätmine ei pruugi aga alati õnnestuda. Valetaja jaoks võivad raskused olla kognitiivsed või seotud tema vale arusaamaga valetamiskäitumisest. Lisaks peab ta arvestama ka tõendikogumiga, et sellega mitte sattuda vastuollu. Kuivõrd valetamisega võib korraga mitmeid raskusi, siis on selle jaatamine põhjendatum olukorras, kus tuvastatud on mitu valetamise keerulisusele viitavat asjaolu.

1.4. Ütluste andmise väline stiil

Üks (eba)usaldusväärse kriteeriume, mida Eesti õiguskirjanduses on ütluste hindamiseks esile toodud, on ütluste andmise väline stiil.⁴⁰ Sellise lähenemise alustalaks on eeldused, et valetamine võib tekitada kindlaid emotsioone, et valetamine avaldub kehakeeles kognitiivse koormuse tõttu ning et valetaja võib soovida enda käitumist kontrollida.⁴¹ Kuigi tegemist on olnud ajalooliselt populaarse valetamise avastamise meetodiga, on tänaseks päevaks selle populaarsus vaibunud.⁴²

Aktuaalsus on vaibunud põhjusega. Üks põhjustest võib olla DePaulo jt 2003. aasta metaanalüüs, milles uuriti valetamise märguandeid 120 valimi alusel ja milles analüüsiti 158

---

⁴⁰Randma (Viide 4), lk 644.

⁴¹Vrij (Viide 32), lk 24.

⁴²Vrij, A. Deception and truth detection when analyzing nonverbal and verbal cues. – Applied Cognitive Psychology 2019/33 (2), lk 161.

valetamise tunnismärki.⁴³ Kuigi analüüsis leiti, et valetajad suruvad huuli kokku rohkem kui tõerääkijad⁴⁴, ei leitud statistiliselt olulist erinevust näiteks näoilmetes, silmside hoidmises, pilgu vältimises, keha liikuvuses, pealiigutustes ega jäsemete liigutamises.⁴⁵ Niisiis on teadlaste seas pigem levinud konsensus, et mitteverbaalsed valetamise märguanded on nõrgad.⁴⁶ Kuivõrd valetamist ei olnud katsetes võimalik tuvastada, siis ei pruugi ka ilmtingimata kehtida eeldused, et valetamine tekitab isikus erilisi emotsioone, et valetamine on keerukas ning et valetamisel võib avalduda soov enda käitumist kontrollida.

Samas ei pruugi selline seisukoht alati asjakohane olla. Esiteks võib valetamise edukus sõltuda selle uurimise kontekstist. Eelnevalt mainitud analüüsi eesmärk oli uurida valesid igapäevaelus⁴⁷ ja ainult 21 uuringut 120-st uuris valetamist rikkumiste kohta⁴⁸. Seega kohalduvad metaanalüüsi järeldused eelkõige vähem tõsiste tagajärgedega valetamisele. Lisaks, kui ütlused puudutavad isiku tundeid ja mõtteid (mitte tema poolt toime pandud rikkumisi), siis ei pea isik tõendite pärast muretsema ning valetamine võib olla edukam. Samuti ei pruugi enda mõtete ja tunnete kohta valetamisel olla kognitiivne koormus eriti suur.

Kuivõrd laborikatsetes on valetamise avastamisel üsna leebed tagajärjed, ei pruugi uuringute keskkond adekvaatselt peegeldada kriminaalmenetluses valetamise ilmnemise tagajärgi ja sellest tulenevalt ei pruugi ka järeldused täiel määral päriselule kohalduda. Nii ei saa välistada olukorda, kus raskete tagajärgede potentsiaal mõjutab tema käitumist. Kuigi päriselulisel valetamisel põhinevaid uuringuid on metodoloogilistest piirangutest tulenevalt vähe, on päriselul põhinevates uuringutes eelnev seisukoht mõningast tõestust leidnud. Nii on Vrij, Mann ja Bull analüüsinud 16 päriselus kahtlustatava käitumist, uurides videosalvestisi nende käitumisest kohtueelses menetluses ülekuulamise ajal.⁴⁹ Kuigi päriselus on keeruline absoluutset tõde välja selgitada, prooviti seda saavutada: uuringu läbiviijad valisid sellised kaasused, kus kahtlustatav oli alguses valetanud ja hiljem tõtt rääkinud. Seejuures valiti vaid need juhtumid, kus muud tõendid kinnitasid kas valetamist või tõerääkimist.⁵⁰

---

⁴³DePaulo jt (Viide 25), lk 83.

⁴⁴DePaulo jt (Viide 25), lk 91.

⁴⁵DePaulo jt (Viide 25), lk 92.

⁴⁶Vrij (Viide 42), lk 161.

⁴⁷DePaulo jt (Viide 25), lk 106.

⁴⁸DePaulo jt (Viide 25), lk 88.

⁴⁹Mann, S., Vrij, A., & Bull, R. Suspects, lies, and videotape: An analysis of authentic high-stake liars. – *Law and Human Behavior* 2002/26 (3), lk 366.

⁵⁰*Ibidem*, lk 368.

Analüüsi tulemusena leidsid uuringu läbiviijad, et valetajad pilgutasiid vähem ning nende ütlustes olid pausid pikemad. Samal ajal ei leitud statistiliselt olulisi erinevusi silmsides, pea liigutamises, keha või käte liigutustes ega häiringutes kõnemanerides, kuid lisaks individuaalsetele erinevustele leidsid uuringu läbiviijad, et mõnede kriteeriumite puhul muutus käitumine osadel kahtlustatavatel ühes suunas ja teistel teises suunas.⁵¹ Seega, kuigi sellesse leidu tuleb suhtuda äärmiselt ettevaatlikult, on olemas viiteid, et valetajate käitumine päriselus võib tõerääkijate omast erineda. Seega, päriselulisel valetamisel võib kognitiivne koormus avalduda.⁵²

Lisaks põhineb isiku käitumise alusel valetamise avastamine eeldustel, et valetamisel erinevad valetaja ja tõerääkija sisemaailmad, kuid see ei pruugi ka ilmtingimata tõsi olla. Nii ei ole välistatud, et kohtumenetluses olev tõtt rääkiv isik samuti kogeb tugevaid emotsioone, kogeb kognitiivset koormust või üritab enda käitumist kontrollida. Kui isiku usaldusväarsust hinnatakse ütluste andmise välise stiili järgi, võib järelikult ka tõerääkija valeliku mulje jätta. Kokkuvõtlikult, psühholoogia-alane teaduskirjandus ei anna suuri lootusi ütluste välise stiili kasutamiseks valetamise tunnismärgina.

1.5. Ütluste detailsus

Ütlused võivad olla rohked, sisutihedad, sisemiselt keerukad, sisaldada ebatavalisi elemente, sisaldada väiteid nii sündmust kogenud isiku sisemaailmast kui ka sündmustiku tehjoludest ja paljut muudki. Nii võib ütlustel olla palju erinevaid omadusi. Ütluste omadustele toetutakse ka Eesti õigusruumis ütluste usaldusväarsuse hindamisel. Näiteks on Eesti õiguskirjanduses toodud hinnatavate kriteeriumitena ütluste detailirohkust, kohtumiste asjaolude üksikasjalikku kirjeldust, vestluste detailirohket reprodutseerimist, kaasuvate asjaolude mainimine. Lisaks on Eesti õiguskirjanduses käsitletud usaldusväarsuse kriteeriumina ütluste sisemist loogikat, mis tähendab tervikpildi moodustamise võimalust antavatest ütlustest. Teisisõnu, ütlustes sisalduvad väited ei tohiks vähemalt üksteist välistada. Lisaks ütluste sisemisele loogikale, peaksid usaldusväärset ütlused olema ka seotud välismaailmaga ehk need võiksid kajastada ka väiteid sündmustiku ajalis-ruumilistest tehjoludest. Viimasena on ütluste detailsuse

---

⁵¹*Ibidem*, lk 371.

⁵²*Ibidem*, lk 371.

kriteeriumina käsitletud ka emotsiooni, sest lisaks välismaailmas toimuvale, kogeb isik sündmuste käigus ka tundeid ja tal tekivad mõtted, arusaamad või järeldused toimuvast.⁵³

Niisiis võivad ütlused endas sisaldada paljusid elemente ning seda erinevas ulatuses. Põhjuseks, miks kriteeriume usaldusväarsuse hindamisel kasutatakse, on seisukoht, et valetavad ja tõtt rääkivad isikud annavad olemuselt erinevaid ütlusi. Selle seisukoha aluseks on Undeutschi hüpotees,⁵⁴ mille kohaselt „erinevad sisult ja kvaliteedilt mälestused isiklikult kogetud sündmusest nendest mälestustest, mis põhinevad fabritseeritud või ette kujutatud sündmustel.”⁵⁵ Vrij on toonud esile mitmeid põhjuseid, miks väljamõeldistel põhinevad ütlused ja tõesed ütlused teineteisest erinevad: valetajal ei piisa kujutlusvõimest samas mahus detailide välja mõtlemiseks (teisisõnu, valetamine on kognitiivselt keerukam), kujutlusvõime olemasolul ei pruugi valetaja pidada vajalikuks neid detaile mainida, valetajal ei pruugi olla eriteadmisi mõne olukorra spetsiifikast ja sellega kaasnevatest nähtustest, sisemiselt loogilise loo konstrueerimine on keerukas ülesanne, paljude detailiga kaasneb risk mõni unustada, valetamisega kaasneb väidete kontrollimise risk ning mõnede asjaolude mainimine võib valetaja arvates tema usaldusväarsust vähendada.⁵⁶

Sekundaarse petmise kontseptsiooni arvesse võttes on keeruline nõustuda lähenemisega, milles valetamise avastamisel toetutakse valetajate teadmatusele. Nii on käesoleva töö eesmärgiks uurida valetamise edukust kriminaalmenetluse raames ehk äärmiselt motiveerivas keskkonnas. Sellest tulenevalt ei saa olla välistatud valetaja motivatsioon esitada tõepäraselt kõlavaid ütlusi ja selle eesmärgi nimel usaldusväarsuse kriteeriumitega tutvumist. Seega on keeruline nõustuda seisukohaga, et antud kontekstis võiksid valetaja ja tõerääkija ütlused teineteisest eristuda seetõttu, et valetaja arvab, et mõni kriteerium temast ebausaldusväärse mulje jätab. Vastupidi, ootuspärane on valetaja poolt enda ütlustesse lisada detaili, mida keskmine inimene ebausaldusväärseks peab, kuid mida erialakirjandus just usaldusväarsust tõstva faktorina näeb. Seega ei pruugi isiku teadmatusele valetamise tegelikest märkidest olla kasulik toetuda.

Niisiis taandub valetamise avastamine detailsusele tuginedes eelkõige küsimusele, kas valetamine on keerukam ülesanne kui tõe rääkimine. Undeutschi hüpoteesi alusel välja töötatud

---

⁵³Randma (Viide 4), lk 640-642.

⁵⁴Randma (Viide 4), lk 640.

⁵⁵Amado, B. G., Arce, R., Fariña, F. Undeutsch hypothesis and Criteria Based Content Analysis: A meta-analytic review. – The European Journal of Psychology Applied to Legal Context 2015/7 (1), lk 4.

⁵⁶Vrij (Viide 32), lk 121-122.

meetod ütluste sisu analüüsimiseks on empiirilisel mõningast toetust leidnud. Näiteks on 2015. aasta metaanalüüsis leitud, et meetodi kriteeriumite summaarseid tulemusi võrreldes saavutavad tõesed väited oluliselt kõrgema tulemuse kui valelikud ütlused. Meetodit kasutades klassifitseeriti 68,5% ütlustest õigesti.⁵⁷ Sarnased väärtused ilmnevad ka teistest sama meetodiga seotud uurimustest.⁵⁸ Samuti on 2016. aastal avaldatud metaanalüüsis leitud kinnitust, et väidete sisu alusel on võimalik valetajaid tõerääkijatest eristada juhuslikkusest kõrgemal tasemel.⁵⁹ DePaulo jt 2003. aasta metaanalüüsis ilmnis sarnane tendents: tõerääkijad rääkisid statistiliselt olulisel määral valetajatest ajaliselt rohkem ning nende ütlustes oli rohkem detaile.⁶⁰ Samuti olid tõerääkijate ütlused usutavamad ning struktuuriliselt loogilisemad.⁶¹ Samas leiti ka ütlustes spontaanseid korrektsioone ja mälu lünkade tunnistamist rohkem tõerääkijate seas ning kõrvaliste asjaolude mainimist rohkem valetajate seas.⁶²

Seega, psühholoogia-alasest teaduskirjandusest nähtub, et valetajaid ja tõerääkijaid on võimalik eristada ütluste sisu alusel. Samas on kriminaalmenetlus motiveeriv keskkond ja seega on ka ootuspärane, et valetaja näeb vaeva enda ütlustest usaldusväärse mulje jätmisel. Kuivõrd on erialakirjanduses juba toonitatud sisutihedate ütluste usaldusväärssust, siis ei saa välistada, et huvi tundev isik ka detailsuse kriteeriumist teada saab ning seda enda ütlustesse integreerib. Sellest tulenevalt tõusetub küsimus, millisel määral on isikul võimalik esitada detailseid ütlusi sündmustikust, mida ta isiklikult kogunud ei ole.

Psühholoogia-alane teaduskirjandus sisaldab viiteid valetaja võimekusele laboritingimustes detailsuse kriteeriumi alusel enda ütlustest usaldusväärne mulje jätta. Nii on näiteks võrreldud laboratoorsetes katsetes, millisel määral paraneb ütluste detailsus olukorras, kus katseisikutele seletatakse, milliste kriteeriumite alusel nende ütluste tõepärasust hinnatakse (st, toimub osade valetajate juhendamine). Nendeks kriteeriumiteks olid detailide arv, ajalis-ruumiline kirjeldus sündmustikust, ebatavalised või ebaolulised detailid, ütluste ajajoones sujuv navigeerimine, vaadeldud isikute emotsioonide kirjeldus, spontaanne korrektsioon, asjaolu ununemise tunnistamine ja või enda ütluste suhtes skepsise väljendamine.⁶³ Uuringu tulemusel selgus, et

---

⁵⁷Amado, Arce, Fariña (Viide 55), lk 7.

⁵⁸Vrij (Viide 32), lk 135.

⁵⁹Oberlader, V. A., Naefgen, C., Koppehele-Gossel, J., Quinten, L., Banse, R., Schmidt, A. F. Validity of content-based techniques to distinguish true and fabricated statements: A meta-analysis. – Law and Human Behavior 2016/40 (4), lk 447-448.

⁶⁰DePaulo jt (Viide 25), lk 91.

⁶¹DePaulo jt (Viide 25), lk 92.

⁶²DePaulo jt (Viide 25), lk 94.

juhendatud valetajate kogutulemus oli oluliselt kõrgem kui juhendamata valetajatel⁶⁴, ja puudus erinevus juhendatud valetajate ja tõerääkijate vahel⁶⁵. Seejuures kaasati hindamisse ka ütluste sisuanalüüsi eksperdi, kes küll tuvastas õigesti 80% tõerääkijatest ja 60% juhendamata valetajat, kuid juhiseid saanud valetajatest suutis ta valetajatena tuvastada vaid 27%.⁶⁶ Niisiis nähtub psühholoogia-alasest kirjandusest viiteid valetajate äärmiselt heale oskusele enda ütluste detailsuse parendamise kaudu neist usaldusväärne mulje luua.

Et detailsuse kriteerium põhineb kognitiivsel võimekusel, kinnitab ka selle sõltuvus ütlusi andva isiku vanusest. Näiteks on leitud, et 14- kuni 15-aastaste ja ülikoolis õppivate tudengite tulemused olid oluliselt kõrgemad kui 6- kuni 8-aastaste tulemused. Lisaks olid 11- kuni 12-aastaste tulemused tudengite tulemustest oluliselt madalamad. Seejuures ei erinenud oluliselt 6- kuni 8-aastaste tulemused 11- kuni 12-aastaste omadest, nagu ka ei olnud erinevusi 14- kuni 15-aastaste ja tudengite tulemuste vahel.⁶⁷

Lisaks väärrib tähelepanu asjaolu, et kõik detailsuse liigid ei ole samal määral kognitiivselt koormavad. Üks põhjustest, miks valetaja ütlused võivad olla lühemad kui tõerääkija omad, on risk ütlustesiseselt vastuolusid luua. See tähendab, et valetamisel võivad väiteid üksteist välistada. Küll aga ei saa see olla omane kõigile väidetele. Näiteks ei pruugi olla isikul keeruline valelikult kirjeldada, mida ta tundis väljamõeldud sündmustiku hetkel (st emotsiooni kirjeldamise lisamine valelikesse ütlustesse). Ka kaasuvate detailide mainimine ei pruugi olla keerukas, sest nende sisaldumine ütlustes võib olla madala riskiga.

Ütluste detailsuse kriteeriumi alusel nende usaldusvääruse hindamise teeb keerukaks ka asjaolu, et valetav isik ei pruugi alati valetada. Tulles tagasi käesoleva töö eesmärgi – valetava süüdistatava tuvastamine – juurde, ei pruugi valetamise viis kohtumenetluses kattuda valetamisega laboritingimustes. Nimelt on teaduskirjanduses märgitud, et tihtipeale põhinevad valed päriselt läbi elatud sündmustel, mida valetaja on mõnevõrra muutnud.⁶⁸ Näitena on kirjanduses toodud murdvarast, kes väidab, et oli toimepanemise õhtul jõusaalis ning siis

---

⁶³Vrij, A., Kneller, W., & Mann, S. The effect of informing liars about Criteria-Based Content Analysis on their ability to deceive CBCA-raters. – *Legal and Criminological Psychology* 2000/5 (1), lk 61-62.

⁶⁴*Ibidem*, lk 63.

⁶⁵*Ibidem*, lk 64.

⁶⁶*Ibidem*, lk 64.

⁶⁷Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., Bull, R. Let me inform you how to tell a convincing story: CBCA and reality monitoring scores as a function of age, coaching, and deception. – *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 2004/36 (2), lk 121.

⁶⁸DePaulo jt (Viide 25), lk 80.

kirjeldab ütlustes mõnda teist õhtut, kui ta seal ka tegelikult oli.⁶⁹ Sellisel viisil valetades suudab isik sündmuse detailset reprodutseerida, sest tegemist oli päriselt kogetud sündmusega. Detailsuse kriteeriumile toetumine aga sellises olukorras ei aita, sest see kontrollib, kas selline sündmus üldse kunagi aset on leidnud, mitte sündmuse toimumise aega.

Samas võib vastuväitena ka öelda, et kuivõrd enamusel juhtudest võib isiku tegevuse kohta olla tõendeid, siis mingil määral on ta siiski tegelikkuses aset leidnud sündmuse asjaoludega ütluste andmisel seotud ja kirjeldatud lähenemine ei pruugi toimida. Sellisel juhul võib aga valetav süüdistatav ära kasutada asjaolu, et süüdimõistva kohtuotsuse jaoks peavad täidetud olema kõik kuriteo koosseisutunnused. Nii ei ole keeruline ette kujutada olukorda, milles süüdistatav tunnistab enamuse sündmustikuga seotud asjaolusid üles, kuid eitab neist ühte, mis omakorda välistab koosseisu täidetuse (ja kooskõlas Eesti õiguskirjanduses sedastatuga pole eituse alusel tavaliselt võimalik väite usaldusväärsust kontrollida⁷⁰). Sellises olukorras, kus ütlused on esitatud detailselt ning sisaldavad isegi kõrvalisi asjaolusid, võib detailsusele tuginemine viia ebaõige hinnanguni ütluste usaldusväärsuse osas.

Seega on detailsuse kriteerium ühest küljest toetust leidnud, kuid samas ei paista see alati toimivat. Kuivõrd erinevus valetajate ja tõerääkijate vahel võib esineda enamjaolt just kognitiivse koormuse kontekstis, siis võib olla vajalik hinnata, kui raske võis ütlusi andval isikul olla enda ütlusi anda. Näiteks tuleks eelkõige hinnata ütluste detailide sidusust ehk keerukust, sest kõrvaliste detailide esitamine ei pruugi kognitiivselt keerukas olla (eriti siis, kui ütlusi andnud isik räägib emotsioonidest ja mõtetest, mille tuvastamine ei pruugi võimalik olla). Teisena tuleks hinnata, kas isik võis sündmustiku sisustamisel kasutada varasemaid mälestusi mõnest teisest sündmusest. Nii võib mõne koosseisu puhul süüdistataval olla vajalik ainuüksi ühe koosseisutunnuse esinemist eitada, et usutav paista; mõne teise puhul peab aga isik aktiivsemalt enda kaitseversiooni välja mõtlema. Kuivõrd esimeses olukorras piisab isikul sündmuse valdavalt ausalt kirjeldada ja vaid ühte koosseisutunnust eitada, siis sellisel juhul on isikul oluliselt lihtsam detailseid ütlusi anda. Kui aga tegemist on pika sündmuste käigu kirjeldamisega, siis võib valetamine olla keerukam, mistõttu detailsete ütluste andmine on potentsiaalselt oluliselt keerukam. Seega, teisel juhul on ütluste detailsusele tuginemine rohkem põhjendatud.

---

⁶⁹Vrij, A. Verbal Lie Detection Tools: Statement Validity Analysis, Reality Monitoring And Scientific Content Analysis, lk 16. Väljaandes: Granhag, P. A., Vrij, A., Verschuere, B. (koostajad). Detecting Deception: Current Challenges and Cognitive Approaches. Chichester: John Wiley & Sons Ltd 2015.

⁷⁰Randma (Viide 4), lk 640.

1.6. Ütluste eluline usutavus

Ütluste elulise usutavuse kriteeriumi sisustatakse Eesti õiguses eelkõige läbi tõenäosuse, et ütlustes kajastatud asjaolud ka tegelikkuses aset on leidnud.⁷¹ Seejuures on kriteeriumil erinevad tasandid, millest oleneb, millist kaalu elulise usutavuse kriteeriumile antakse. Nii võib ütlusi, mille sisu on looduseadustega vastuolus või „ilmselgelt absurdne”, ainuüksi nende elulise ebausutavuse tõttu ebausaldusväärseteks hinnata.⁷² Samas võib elulise usutavuse kriteeriumi sisustada ka läbi üldiste loogikareeglite ja kriminoloogiliste seaduspärade.⁷³

Kuigi valetamise psühholoogiaga seotud teaduskirjanduses on mainitud vajadust hinnata ütluste elulist usutavust⁷⁴, ei ole käesoleva töö autor nimetatud kriteeriumi kohta palju teavet leidnud. Küll aga on seoses lapsealiste kannatanutega leitud, et eluliselt ebausutavaid detaile esitasid kõige rohkem need lapsed, kelle väärkohtlemist suudeti tuvastada.⁷⁵ Seejuures on mõistetavalt üks peamisi oletatavaid põhjusi ebausutavate ütluste andmiseks laste madalam arengutase.⁷⁶ Samas ei ole ootuspärane, et täiskasvanu – ei ausalt ega valelikult – ütlusi andes võiks esitada väiteid, mis oleksid füüsikareeglitega vastuolus. Kui isik annab võimalikult ausaid ütlusi, siis ta eeldatavasti nendiks, et tema poolt tajutu loogikareeglitele ei vasta. Kui aga arvestada valetaja soovi jätta usaldusväärne mulje, siis ta eelkõige hoiduks tema usaldusväärsetest õnnestavate väidete esitamisest.

Ainus olukord, milles võib eluliselt ebausutavate ütluste andmine kõne alla tulla, võib olla seotud isiku käitumise selgitamisega. Nii võib isik olla seotud mõne asjaoluga, sest seda kinnitab mõni tõend. Sellisel juhul võib olla isikul olla vajadus seletada, millisel põhjusel tõendatud asjaolu aset leidis. Kuivõrd võib isiku väide, et ta ei tea, miks ta midagi tegi, olla kahtlust äratav, võib tal tekkida vajadus põhjust selgitada. Sellisel juhul aga ei pruugi palju põhjendusi saadaval olla ja isik võib olla sunnitud valima eluliselt väheusutava põhjenduse kasuks.

---

⁷¹Randma (Viide 4), lk 644.

⁷²RKKKo 1-23-2872/59 p 27.

⁷³RKKKo 4-24-941/48 p 21.

⁷⁴Vrij (Viide 32), lk 123.

⁷⁵Dalenberg, C. J. Fantastic Elements in Child Disclosure of Abuse. – APSAC Advisor 1996/9 (2), lk 8.

⁷⁶Everson, M. D. Understanding Bizarre, Improbable, and Fantastic Elements in Children's Accounts of Abuse. – Child Maltreatment 1997/2 (2), lk 140.

1.7. Järjepidevus

Edasi uurib käesoleva töö autor Eesti õiguskirjanduses mainitud järjepidevus kriteerium. Järjepidevus tähendab ütluste arengut ajas. Usaldusväärsus on reeglina seda suurem, mida järjepidevamad ütlused on. Tähtsate detailide lisandumine, erineval ajal antud ütluste vahel vastuolude tekkimine ja uue teabega kaasnenud ütluste muutumine on aga õiguskirjanduse põhjal märk ebausaldusväärsest. Küll aga ei ole ka järjepidevuse kriteerium absoluutne. Nii ei pruugi ühest küljest ütluste muutumine veel tähendada ebausaldusväärset (asjaolu unustamine või selle meeldetulemine on inimlik) ja teisest küljest võib kahtlusi äratada hoopiski ütluste liigne muutumatus ajas.⁷⁷ Niisiis peaksid ideaalsed ütlused olema järjepidevad, kuid ka nende muutumine on usaldusväärse märk ning hoopis nende liigne stabiilsus võib olla kahtlusi äratav.

Eelnevast tulenevalt peab tõdema, et selliste juhistega on keeruline orienteeruda ning mõista, millistel juhtudel on järjepidevate ütluste usaldus- või just ebausaldusväärseteks hindamine põhjendatud. Seejuures toetab ebajärjepidevate ütluste usaldusväärseks pidamist kognitiivne psühholoogia. Kuigi näiteks paremini salvestunud mälestused on täpsemad ja järjepidevamad, siis asjaolu, et keeruline sündmustik salvestub mällu komponentidena, tähendab, et ühe komponendiga eksimine ei pruugi automaatselt tähendada ka teiste komponentide valesti mäletamist.⁷⁸

Teaduskirjandusest nähtub, et tõesed ütlused võivad olla ebajärjepidevad ja valdavalt usaldusväärsed isegi siis, kui neis vastuolud esinevad. Kuigi kolmest ebajärjepidevuse vormist (unustamine, meenumine, vastuollu minemine) tundub vastuolu kõige suurema indikaatorina, et ütlused ei kajasta sündmuse tehiosid õigesti, ei pruugi seos ilmtingimata tugev olla. Näiteks ei leitud 19 laborikatse käigus, et paljusid vastuolusid sisaldanud ütlused oleksid oluliselt ebatäpsemad olnud kui need ütlused, milles vaid mõned vastuolud esinesid. Teisisõnu, suur kõikuvus vastuolude proportsioonis koguütlustest ei oma sama suurt mõju nende täpsusele ja

---

⁷⁷Randma (Viide 4), lk 643.

⁷⁸Fisher, R. P., Brewer, N., Mitchell, G. The Relation between Consistency and Accuracy of Eyewitness Testimony: Legal versus Cognitive Explanations, lk 127. Väljaandes: Bull, R., Valentine, T., Williamson, T. (koostajad). Handbook of Psychology of Investigative Interviewing. Chichester: Wiley-Blackwell 2009.

õigsusele. Kui aga võrrelda erinevaid ebajärjepidevuse vorme, siis vastuolusid sisaldavad ütlused olid tõesti kõige ebatäpsemad, neist parem tulemus oli lisandunud asjaoludega ütlustel ning mõlemast olid paremad nii kadunud detailidega kui ka järjepidevad ütlused.⁷⁹ Niisiis, tõesed ütlused võivad olla ka ebajärjepidevad.

Psühholoogia-alased uuringud annavad tõerääkijate ja valetajate järjepidevuse suhtes erinevaid tulemusi. Nii on Granhag ja Strömwall leidnud, et järjepidevalt esitatud väiteid esines tõerääkijatel statistiliselt olulisel määral rohkem kui valetajatel, kuid proportsioonina kõigist detailidest ei olnud tegemist statistiliselt olulise erinevusega. Tõerääkijatel kadus detaile ajas rohkem kui valetajatel, kuid seda protsentuaalselt vaadates statistiliselt ebaolulisel määral vähem kui valetajatel. Samas ei olnud absoluutarvudena valetajate ja tõerääkijate detailide tekkimises erinevusi, kuid protsentuaalselt tekkis neid statistiliselt olulisel määral rohkem juurde valetajatel kui tõerääkijatel.⁸⁰ Küll aga leidsid Granhag jt teises uuringus ainult detailide lisandumist statistiliselt olulisel määral rohkem tõerääkijate seas. Seejuures ei leitud erinevusi ei korratud detailides (st järjepidevuses) ega detailide kadumises.⁸¹ Niisiis puudub teaduskirjanduses konsensus, kuidas ebajärjepidevus tõeses ja valelikes ütlustes avaldub.

Et teaduskirjanduses on jõutud seisukohale, et valetajate ja tõerääkijate ütluste ebajärjepidevuse tase võib olla võrreldav,⁸² võis põhjustada sekundaarne petmine. Kuivõrd tähendab sekundaarne petmine järjepidevuse kriteeriumi kontekstis vaeva nägemist selle nimel, et hoida ütlusi stabiilsetena, oleneb katses osalenud valetaja edukus sellest, kas ta oli teadlik vajadusest varasemaid ütlusi meeles pidada. Kui jah, siis eelduslikult olid tal paremad võimalused ütlusi järjepidevatena hoida kui sellest vajadusest teadmata. Esimese viidatud uuringu käigus anti katseisikutele teada enne esimest ülekuulamist, et neid veel üle kuulatakse.⁸³ Teises uuringus teavitati katseisikuid veel ühest ülekuulamisest alles pärast ülekuulamise lõppu.⁸⁴ Ainukese erinevusena antud juhul paistab olevat kordusküsitlusest teada saamise hetk: ühel juhul oli see enne ning teisel juhul oli see pärast esmast ülekuulamist. Olukorras, kus valetaja saab teada

---

⁷⁹*Ibidem*, lk 128-130.

⁸⁰Granhag, P. A., Strömwall, L. A. Repeated interrogations: Verbal and non-verbal cues to deception. – *Applied Cognitive Psychology* 2002/16 (3), lk 253.

⁸¹Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Jonsson, A.-C. Partners in crime: How liars in collusion betray themselves. – *Journal of Applied Social Psychology* 2003/33 (4), lk 857.

⁸²Masip, J., Martinez, C., Blandon-Gitlin, I., Sanchez, N., Herrero, C., Ibabe, I. Learning to Detect Deception from Evasive Answers and Inconsistencies across Repeated Interviews: A Study with Lay Respondents and Police Officers. – *Frontiers in Psychology* 2018/8, lk 11.

⁸³Granhag, Strömwall (Viide 80), lk 246.

⁸⁴Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Jonsson, A.-C. Partners in crime: How liars in collusion betray themselves. – *Journal of Applied Social Psychology* 2003/33 (4), lk 853.

vajadusest enda lugu korrata alles hiljem, võib sekundaarne petmise olla raskendatud, sest ta ei saanud kordamise vajadusega arvestada esimesid ütlusi andes.

Seisukohale, et valetajate ütlused võivad olla üsna järjepidevad, on olemas ka teoreetiline alus. Granhag ja Strömwall on sekundaarse petmise taustal pakkunud välja hüpoteesi nimetusega „korda või rekonstrueeri”: kui tõerääkija ütlused pärinevad tema mälestustel toimunud sündmustest ja iga kord ütlusi andes tuletab ta sündmuse meelde (st rekonstrueerib toimunut), siis valetaja üritab varasemalt antud ütlusi korrata, sest ebajärjepidevate ütluste korral võidakse teda ebausaldusväärseks hinnata. Kuivõrd tõerääkijate ütlused põhinevad tegelikel mälestustel, võivad just nende ütlused ajas ebausaldusväärseteks muutuda.⁸⁵

Kuigi tuleb nõustuda sekundaarse petmise kontekstis valetaja sooviga anda järjepidevaid ütlusi, siis täielikult sellega nõustuda ei saa, sest ka tõerääkija võib otsustada kordamise strateegia kasuks. Nii põhineb viidatud hüpotees eeldusel, et ainult valetaja näeb vaeva usaldusväärse mulje jätmise nimel. Samas on käesolev peatükk näidanud, et ka tõerääkija võib tegeleda hea mulje jätmisega. Seda enam, kuivõrd on kriminaalkohtumenetluse näol tegemist äärmiselt motiveeriva keskkonnaga, siis ei saa välistada ka tõtt rääkiva isiku tugevat soovi mulje kujundamisega tegeleda. Sellises olukorras üritavad aga nii valetaja kui ka tõerääkija enda varasemate ütlustega kooskõlas olla ning järjepidevuse säilitamise edukus taanduks isikute kognitiivsetele võimetele. Ka erinevust kahe viidatud uuringu vahel võis põhjustada muuhulgas tõerääkijate poolt arvestamine sellega, et nad peavad hiljem ütlusi uuesti andma. Nii leiti näiteks esimeses uuringus, et proportsioonina koguütlustest tekkis valetajatel rohkem detaile juurde. Ei saa välistada, et tõerääkijad, olles teadlikud ülekuulamiste korduvusest, rääkisid esimese ülekuulamise käigus ära rohkem kui nad muidu oleksid. Kuivõrd teises uuringus teavitati katseisikuid ülekuulamise korduvusest pärast esimest ülekuulamist, ei pruukinud tõerääkijatel olla võimalust esimese ülekuulamise ajal meelde jätta, mida nad ütlesid. Sellest tulenevalt pidid nad järgmisel ülekuulamisel lähtuma oma mälupildist ning võisid mainida asjaolusid, mis hiljem meelde tulid ja mille mainimata jätmist esimesel ülekuulamisel nad ei mäletanud.

Seega võib järjepidevuse tulemus suuresti sõltuda ütlusi andvate isikute (nii tõerääkijate kui ka valetajate) sellest, millisel määral nad tunnevad vajadust anda ajas võimalikult sarnaseid ütlusi. Sellest tulenevalt on ootuspärane, et empiirilisel ei ole järjepidevuse kriteerium üksindaseisvalt

---

⁸⁵Granhag, P. A., Strömwall, L. A. Repeated interrogations: Stretching the deception detection paradigm. – Expert Evidence 1999/7 (3), lk 168.

kindlat toetust leidnud. Samas mõjutavad isikute käitumist veel mitmed faktorid. Näiteks, sekundaarse petmise kontekstis ei saa välistada, et mõnes olukorras polegi võimalik järjepidevaid ütlusi anda, sest isik peab tähtsamaks mõnele teisele usaldusväarsuse kriteeriumile vastamist. See tähendab, et valetaja võib ohverdada järjepidevust selleks, et vastata mõnele sellisele kriteeriumile, millele mittevastamine mõjutaks tema usaldusväarsust negatiivsemalt kui ebajärjepidevus. Mõistagi ei üritaks valetaja esitada väiteid, mis keskmisele inimesele ebatõenäolised tunduksid. Näiteks ei ole mõeldav, et ükski isik peaks usaldusväärseteks ütlusi, mis loodusseadustega või muude loogikareeglitega vastuolus on. Niisiis üritab valetaja igal juhul eluliselt mõistlikke ütlusi anda.

1.8. Tõendikogumiga riimumine

Tõendikogumiga riimumise usaldusväarsuse kriteerium tähendab eelkõige vastuolude puudumist isiku ütluste ja teiste tõendite vahel. Nii on tegemist (potentsiaalselt) usaldusväärsete ütlustega siis, kui neid teiste tõenditega integreerides moodustub „ühtne tervik”.⁸⁶ Niisiis tuleb tõendikogumiga riimumise kriteeriumi hindamisel küsida, kui tõenäoline on ütlustes sisalduvate väidete tõepärasus, arvestades teiste tõendite sisu tõepärasust.

Antud kriteeriumi näol võib eelkõige tegemist olla usaldusväarsuse laiemas mõttes jaatamise kriteeriumiga. Nii on mõistetav, et ütlusi ausalt andva isiku väited ei pruugi sündmustiku asjaolusid õigesti kajastada, kui need teiste tuvastatud asjaoludega vastuollu lähevad. Valetava isiku puhul tuleb aga rõhutada tema soovi usaldusväärseid ütlusi anda ning sekundaarsest petmisest tulenevalt ei saa välistada, et isik tõendikogumist teada saades integreerib selle enda ütlustesse. Selle tulemusena ei pruugi aga ütlused vastuolusid tõenditega sisaldada ning kriteerium valetamise avastamisel suureks abiks ei ole.

Et isik soovib tõendikogumiga riimuda, on mõningast empiirilist kinnitust leidnud. Nii on näiteks uuritud, millisel määral on laborikatses „süüdistatavate” isikute ütlused kooskõlas tõenditega siis, kui nad on tõendikogumist teadlikud ja kui nad teadlikud ei ole. Nii on leitud, et vabas jutustuses mainivad valetajad tõenditega kaetud asjaolusid statistiliselt olulisel määral

---

⁸⁶Randma (Viide 4), lk 644.

vähem siis, kui nad tõenditest teadlikud ei ole. Sellist erinevust tõerääkijate seas aga ei leitud.⁸⁷ See tähendab, et tõenditest teadmine mõjutab seda, millisel määral isiku ütlused võivad tõendikogumiga riimuda. Tasub märkida ka asjaolu, et viidatud uuringus leiti üldine statistiliselt oluline erinevus tõerääkijate ja valetajate vahel (arvestades nii tõenditest teadlikke kui ka mitteteadlikke katseisikuid) tõenditega riimumise määras.⁸⁸ Kuigi võib tegemist olla viitega, et valetamise indikaatoriks võib olla ka tõenditega kaetud asjaolude mainimata jätmine, ei pruugi sekundaarset petmist arvesse võttes, käsitletav kriteerium kohtumenetluses avalduda.

1.9. Ütluste andmise aeg

Ütluste andmise aega on Eesti õiguskirjanduses sisustatud mitmeti. Ühest küljest viitab see viivitusteta talletatud ütluste suuremale usaldusväarsusele, sest isiku mälujälg on veel värske. Teisisõnu on tegemist viitega ütluste õigsusele ka ausa isiku puhul. Teisest küljest nähakse ka ütluste andmisega viivitamist kui märki valetamisest, sest tõtt kinnitab ütluste võimalikult kiire andmine.⁸⁹ Seega, ütluste esitamise aeg on tähtis nii laiema usaldusväarsuse jaatamiseks (sest see võib vähendada nende muutumist) kui ka valetamise välistamiseks, sest tõtt rääkival isikul ei tohiks olla põhjust ütluste andmisega viivitamiseks. Kannatanu ja süüdistatava puhul peab aga kehtima mõneti erinev lähenemine. Kui kannatanu puhul käsitleb ütluste andmise aeg ajavahemikku sündmuse ja kuriteost teatamise vahel, siis süüdistatavale selline lähenemine kohalduda ei saa, sest teda kutsutakse kohtueelses menetluses ütlusi andma. Sellest tulenevalt tuleb süüdistatava puhul eelkõige analüüsida, millises menetlusstaadiumis andis isik selliseid ütlusi nagu kohtumenetluses.⁹⁰

Kuivõrd on tegemist kriteeriumiga, mida süüdistatava puhul laborikatsete käigus mõõta ei saa, ning päriselus toimunud käitumist uurides ei ole enamjaolt tõde teada, siis empiirilistele uurimustele toetuda ei ole võimalik. Küll aga on eelnevate alapeatükkide analüüsi kaudu võimalik eeldada, et valetaja võib üritada ka antud kriteeriumile vastata. Tema takistusi võib seejuures olla kaks: kognitiivsed raskused ning teadmatus tõendikogumist. Seega, ühest küljest

---

⁸⁷Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Kronkvist, O. Strategic use of evidence during police interviews: When training to detect deception works. – *Law and Human Behavior* 2006/30 (5), lk 612.

⁸⁸Hartwig, Granhag, Stromwall, Kronkvist (Viide 87), lk 612.

⁸⁹Randma (Viide 4), lk 643.

⁹⁰Randma (Viide 4), lk 643.

võib olla isikul keeruline kiires korras sidusaid ütlusi anda ning teisest küljest võib ta seda tehes sattuda vastuollu tõenditega.

Esimene variant ei pruugi olla tõenäoline, kui tegemist on ühekordselt kuriteo toime pannud isikuga. Nii võib esineda pikem ajavahemik kuriteo toimepanemise ja ülekuulamisele kutsumise vahel. Sellises olukorras on isikul võimalus eelnevalt enda versiooni läbi mõelda ning seda usutavalt esitada. Kui aga on tegemist vältava kuriteo toimepanemisega ning isik ei osanud menetluseks ette valmistada, võib ütluste andmise aja kriteerium tähtsamaks osutada. Seega võib olla vajadust hinnata, millisel määral oli isikul võimalusi enda ütlusi ette valmistada.

Viimasena ning nagu eelnevast nähtus, tõendikogumist teadmine mõjutab isiku käitumist. Kui isik ei tea tõendikogumit ning esitab varakult detailseid ütlusi, siis võib olla tegemist viitega tõestele ütlustele. Küll aga olukorras, kus isik esitab enda ütlusi tõendikogumist teadlik olles, võib olla juba keerulisem, millised faktorid tema versiooni kujundanud on (näiteks kaitsetaktika muutus). Sellest tulenevalt ei pruugi ütluste hilisem andmine olla otseselt viide valetamisele, kuid varasem andmine võib anda kindlust isiku aususele.

1.10. Usaldusväarsuse kriteeriumite kombineerimine valetamise tuvastamiseks

Edasi uurib käesoleva töö autor usaldusväarsuse kriteeriumite kogumina kasutamist, sest eelnevalt analüüsitud usaldusväarsuse kriteeriumite tugevus valetamise ainukese indikaatorina ei ole olulisel määral empiirilist toetust saanud. Lähenemise algpunktiks on valetaja vajadus eduka sekundaarse petmise järele. Nii üritab tegu toime pannud isik eelkõige saavutada õigeksmõistvat kohtuotsust. Selle jaoks on tal lisaks enda versioonile sündmustikust tarvis ka usaldusväärse paista. Usaldusväärse mulje jätmiseks peavad tema ütlused vastama mitmetele kriteeriumitele, millele korraga vastamine võib olla raskendatud või isegi võimatu. Sellest tulenevalt tasub hinnata, millisel määral võis hea mulje jätmine isiku jaoks raskendatud olla.

Kui kõigile kriteeriumitele vastamine ei ole võimalik, võib valetaja otsustada ka mõnele (tähtsamale) kriteeriumile vastamise kasuks. Kuivõrd on Riigikohus viidanud ütluste usaldusväarsuse välistamist ütluste sisu absurdsuse alusel, võib üks tähtsamaid kriteeriume olla

ütluste eluline usutavus. Samuti võib keskmisele inimeselegi kahtlust äratav olla olukord, kus isik esitab tõenditega vastuolus olevaid ütlusi. Kuivõrd võib ebajärjepidevust esineda ka tõerääkijate seas, siis selle kriteeriumi tähtsus võib valetaja jaoks olla alles kolmas. Kuivõrd detailsuse ja ütluste andmise välist stiili võivad tugevalt mõjutada psühholoogilised protsessid, siis ka need kriteeriumid on eeldatavasti vähem tähtsad kui eluline usutavus ja tõendikogum.

Psühholoogia-alases teaduskirjanduses on esile toodud valetaja dilemma: ühest küljest peab isik varjama tegelikke sündmusi, teisest küljest peab ta nende varjamaks esitama enda versiooni sündmustest. Kui aga isik ütlusi andes esitab väite, mis on tõenditega ümber lükatav, võivad tema ütlused olulisel määral kahtlusi tekitada. Sellest tulenevalt peab valetaja leidma tasakaalu tegelike asjaolude varjamise ja tunnistamise vahel.⁹¹ Seega, millise strateegia kuriteo toime pannud isik valib, oleneb suuresti tema teadmistest tõendikogumist.

Niisiis võib valetaja esmane strateegia olla vähese detailsusega ütluste andmine ning alles tõenditega tutvumise järel aktiivset kaitseversiooni esitada. Selline strateegia võib tähendada, et ebajärjepidevus väljendub eelkõige detailide hilisemas lisandumises ning potentsiaalselt ka väidete kadumises, kui need tõenditega vastuollu satuvad. Seejuures võiks sellisel juhul isik soovida igal juhul tõendikogumiga riimuvaid ning eluliselt usutavaid ütlusi anda. Niisiis võivad ütlused alguses olla vähese ja hiljem suurema detailsusega ning nende muutus võib kattuda tõendikogumist teada saamise hetkega.

Sellist strateegiat on võimalik ka mõningal määral uuringutest välja lugeda. Eelnevalt on käesoleva töö autor juba viidanud uuringule, milles leiti, et valetajad mainisid vabajutustuses tõenditega tõestatavaid asjaolusid statistiliselt olulisel määral vähem kui tõerääkijad⁹² ja seda olenemata sellest, kas neile esitati tõendeid enne või pärast ütluste andmist⁹³. Samas on ühes teises katses leitud, et tõendikogumit teades mainivad valetajad tõenditega seotud asjaolusid tõerääkijatega võrreldes samal tasemel, kuid teevad seda oluliselt vähem olukorras, kus nad tõenditest teadlikud ei ole.⁹⁴ Kuigi on keeruline osutada põhjustele leidude erinevuses, tasub märkida, et esimeses katses oli katseisikute ettevalmistuse aeg loetav minutites⁹⁵, kuid teises katses toimus ülekuulamine alles nädal aega pärast sündmusi (kuigi katseisikud said enne

---

⁹¹Granhag, Hartwig, Giolla, Clemens. (Viide 17), lk 297.

⁹²Hartwig, Granhag, Stromwall, Kronkvist (Viide 87), lk 612.

⁹³Hartwig, Granhag, Stromwall, Kronkvist (Viide 87), lk 615.

⁹⁴Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Vrij, A. Detecting deception via strategic disclosure of evidence. – *Law and Human Behavior* 2005/29 (4), lk 478.

⁹⁵Hartwig, Granhag, Stromwall, Kronkvist (Viide 87), lk 609.

ülekuulamise algust samuti 10 minutit aega ette valmistamiseks)⁹⁶. Üks vastustest võib peituda mitte valetajate poolt paremas tõendite mainimises, vaid tõerääkijate mälus: kuivõrd toimus kirjeldatav sündmus nädal aega varem, ei pruukinud tõerääkijad detaile sama hästi mäletada, nagu nad oleksid koheselt pärast sündmust. Küll aga on selline leid potentsiaalselt asjakohane ka kriminaalmenetluses, sest ka päriselus ei pruugi ütluste andmine koheselt pärast sündmuse toimumist aset leida. Sellest tulenevalt on alust eeldada, et enne tõendikogumiga tutvumist peaksid sündmuse varjava isiku ütlused olema vähem detailsed, seejärel aga võib detailsus paraneda. Lisaks toimub tõendikogumiga riimumise paranemine.

Järgmisena tõusetub küsimus, mida valetaja teeb, kui ta ütlused tõenditega vastuollu satuvad. Selle peale võib valetaja soovida enda varasemaid ütlusi muuta, sest ebajärjepidevus ei pruugi sama negatiivselt isiku ütluste usaldusväärsusele mõjuda nagu vastuolu tõenditega. Ka sellele seisukohale on empiirilist tõestust leitud. Ühes katses, kuigi ainult veerand valetajatest muutis ühe ülekuulamise käigus enda ütlusi pärast tõenditega tutvumist, olid leiud märkimisväärsed: varakult esitatud tõendite puhul ei leitud tõerääkijate ja valetajate vahel erinevusi järjepidevuses. Kui aga esitati tõendid lõpus või sammhaaval, siis olid valetajate ütlused statistiliselt olulisel määral vähem järjepidevad kui tõerääkijate omad.⁹⁷ Kuigi antud uuringus seda esile ei toodud, tasub märkida, et enda ütlusi muutsid veerand kõigist valetajatest, sh neist, kellele esitleti tõendeid varakult. Ei saa välistada, et varakult tõendist teada saanud valetaja ei tundnud vajadust enda ütlusi muuta (sellele viitab ka samatasemeline järjepidevus valetajate ja tõerääkijate vahel, kui tõendeid varakult esitati). Omakorda tähendab see, et enda ütlusi muudab suurem proportsioon valetajaid, kui neile tõendeid hiljem esitada. Sarnaseid tulemusi on suudetud ka teistes uuringutes leida: „süüdiolivatest” katseisikutest muutsid enda versiooni 10 isikut 63-st ning neist 8 puutusid tõenditega kokku pärast ütluste andmist ning „tilkhaaval” meetodil. Samal ajal ei muutnud enda ütlusi ükski „süütu” katseisik ning selle tulemusena leiti valetajate ja tõerääkijate vahel statistiliselt oluline erinevus järjepidevuses. Niisiis, hilisem kokkupuude tõenditega võib viia ebajärjepidevuseeni.⁹⁸

Leide kokku võttes tuleb asuda järeldusele, et üksindavõetuna ei anna ükski usaldusväärsuse kriteerium palju lootust valetamist tuvastada. Valetamise kõige paremaks tuvastamiseks võib

---

⁹⁶Hartwig, Granhag, Strömwall, Vrij (Viide 94), lk 474-475

⁹⁷Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Willen, R. M., Hartwig, M. Eliciting cues to deception by tactical disclosure of evidence: The first test of the Evidence Framing Matrix. – *Legal and Criminological Psychology* 2012/18 (2), lk 349.

⁹⁸Granhag, P. A., Rangmar, J., Strömwall, L. A. Small cells of suspects: Eliciting cues to deception by strategic interviewing. – *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2015/12 (2), lk 135.

olla kõige paremaks strateegiaks kasutada mitut kriteeriumit koos ning seejuures arvestada valetaja dilemmat ning sellest tulenevaid valikuid erinevatele kriteeriumitele vastamise näol. Nii võib isik mitte soovida ütlusi anda enne tõenditega tutvumist, kuid seda tehes võib eelistada vähese detailsusega ütluste andmist. Kuivõrd absurdsed väited võivad isiku usaldusväärsus koheselt kahjustada, siis eluliselt usutavuse kriteeriumile võib valetaja proovida alati vastata. Tõenditest teada saades võib aga valetaja proovida integreerida enda ütlustesse asjaolusid, mida tõendid kajastavad ning ütlused võivad muutuda detailsemaks. Seejuures võivad kaduda ka sellised väiteid, mis varasemalt tõenditega vastuolus olid.

2. VALETAMISE AVALDUMINE KOHTUMENETLUSES

Esimene peatükk uuris, millisel määral võivad Eesti õigusruumis kasutatavad usaldusvääruse kriteeriumid viidata valetamisele. Tulemused ei olnud paljulubavad ning analüüs näitas eelkõige vajadust erinevate kriteeriumite kombineerimise järele. Kuivõrd valetamise tuvastamine võib olla kõige efektiivsem siis, kui on võimalik mitme kriteeriumi avaldumist tuvastada, uurib käesolev peatükk, millisel määral on võimalik erinevate valetamise tunnismärkide avaldumist kohtus esile tuua.

Analüüs puudutab kahte aspekti. Esiteks ei pruugi kõikide kriteeriumite avaldumine olla võimalik, sest seadusandja ei ole potentsiaalselt mõne kriteeriumi (iseegi teoreetilist) avaldumist võimaldavaid norme sätestanud. Seega uurib peatükk kriminaalkohtumenetlust reguleerivaid norme hindamaks, millisel määral on nende esiletoomine teoreetiliselt võimalik. Teiseks, isegi olukorras, kus õigus tunnismärgi avaldumist võimaldab, ei pruugi ütluste andmiseks kasutatav formaat võimaldada küsitl ajal usaldusväärset õõnestavaid (täpsemalt, valetamisele viitavaid) asjaolusid rõhutada. Seega tõusetub küsimus, kas kuriteo toimepanemist varjava süüdistatava küsitlemine formaat võimaldab tema ütlusi edukalt õõnestada.

2.1. Isiku küsitlemine kohtumenetluses

Nagu mainitud, osa valetamise kriteeriumidest avaldub eelkõige kohtumenetlusele eelneval ajal. See tähendab, et kohtumenetluse ajaks ei avaldu kõik kriteeriumid, mis võiksid usaldusväärusele hinnangu andmisel tähtsust omada. Seega omab esmast tähtsust küsimus, millisel määral on kohtunikul võimalik enesealgatuslikult uurida kriteeriume, mille avaldumine võis kohtuväliselt toimuda.

Kohtuniku võimalused selliste kriteeriumitega seotud asjaolude uurimiseks on piiratud. Kui inkvisitsioonilise kohtumenetlusega süsteemile on omane kohtu poolt asjaolude väljaselgitamine ja vajadusel tõendite lisamine,⁹⁹ siis Eesti kohtumenetluses kehtib võistlevuse põhimõte, mis on sätestatud KrMS § 14 lg-s 1: „Kohtumenetluses täidavad süüdistus- ja

---

⁹⁹Lõhmus, U. Peajoonest kõrvalekalduvaid mõtteid kriminaalmenetluse eesmärgi ja legitiimsuse kohta. – Juridica 2013/3, lk 205.

kaitsefunktsioone ning kriminaalasja lahendamise funktsioone eri menetlussubjektid.”¹⁰⁰ See tähendab, et prokuratuuri, kaitsja ja kohtu vahel on „selgepiiriline funktsionaalne tööjaotus”¹⁰¹. Võistleva kohtumenetluse puhul tuleb kohtunikul tõendite esitamist ja sellest tulenevalt tõe kujunemist „vaadelda”, mis tähendab, et kohtuniku rollist tulenevalt on välistatud tõendite omaalgatuslik lisamine kohtutoimikusse ning ka riskküsitluse sisuline (st mitte protseduuriline) sekkumine.¹⁰² Ka Riigikohus on rõhutanud, et (eba)usaldusväärusega seotud omaduste esiletoomine on kohtumenetluse poole ülesanne.¹⁰³

Seega on tingimusel, et isikut küsitletakse ainuüksi tõendamiseseme asjaolude kohta, kohtul võimalik hinnata eelkõige ütluste detailsust, nende esitamise välist stiili, nende elulist usutavust ja nende riimumist tõendikogumiga. Nii kuuleb kohus, kuidas isik sündmusi kirjeldab ning näeb tema käitumist. Ütluste sisu abil saab kohus lisaks hinnata, kui tõenäoline on ütlustes kirjeldatud asjaolude esinemine ning kui sidusad isiku väited ülejäänud tõenditega on. Sellest tulenevalt oleneb nende kriteeriumite avaldumine eelkõige isiku küsitlemise edukusest. Ütluste järjepidevus, nende esmakordse andmise aeg ning tõenditest teada saamine on kriteeriumid, mis ei avaldu isiku küsitlemisel sündmuse asjaolude kohta. Niisiis oleneb nende kriteeriumite avaldumine mitte ainult küsitlemise tehnikast, vaid ka menetluse kulgemisega seotud asjaolude kohta küsimise lubatavusest.

Kriminaalkohtumenetluses on isikulise tõendiallika kaudu tõe väljaselgitamise instituudiks riskküsitlus, mida tunnistaja puhul reguleerib peamiselt KrMS § 288. Riskküsitlus jaguneb kolme etappi. Neist esimene on esmasküsitlus, mille käigus küsitleb isikut see kohtumenetluse pool, kelle taotlusel on tunnistaja kohtusse kutsutud (KrMS § 288 lg 1). Sellele järgnevad teisesküsitlus, mille käigus küsitleb isikut vastaspool, ja kordusküsitlus, milles küsitleb uuesti esmasküsitaja. Seejuures ei ole ilma kohtu loata lubatud esmasküsitluse käigus suunavaid küsimusi esitada, teisesküsitluses on neid lubatud esitada ainult esmasküsitlusel käsitletud ajaolude kohta ning kordusküsitluses on need lubatud teisesküsitluses käsitletud uute asjaolude kohta.¹⁰⁴ Viidatud regulatsiooni alusel toimub ka süüdistatava küsitlemine (KrMS § 293 lg 1). Sealjuures, ilma teistsuguse kokkuleppeta küsitleb süüdistatavat esimesena

---

¹⁰⁰Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹⁰¹Kergandberg, E. KrMS § 14/1. – Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012.

¹⁰²Heger, M. Võistlevad ja inkvisitsioonilised elemendid Euroopa Liidu liikmesriikide kriminaalmenetluse seadustikes – väljakutse kriminaalmenetlusõiguse euroopastumise jaoks. – Juridica 2013/1, lk 43.

¹⁰³RKKKo 1-20-2143/156 p 26.

¹⁰⁴Gross, M., Tehver, J. Tõeotsing riskküsitluses: küsimuste tüübid ja nende mõju õigusemõistmisele. – Juridica 2025/10-11, lk 679.

kaitsja KrMS § 293 lg 3 esimese lause järgi. Seega, süüdistatava risküsitlemisel kaitsja poolt on reeglina suunavate küsimuste esitamine keelatud ning alles teisesküsitusluses, kui küsitlejaks on prokurör, tohib süüdistatavale suunavaid küsimusi esitada (ja seejuures ainult esmasküsitlusel käsitletud asjaolude kohta). Kuivõrd keskendub käesolev töö valetamise tunnustele ehk valetava süüdistatava ütluste õõnestamisele, siis järgnevalt pöörab käesolev peatükk tähelepanu just teisesküsituslusele.

2.2. Detailsus

Nagu mainitud, ütluste detailsus on kriteerium, mida kohus saab alati hinnata, välja arvatud olukorras, kus isiku risküsitlemist ei toimu üldse. Seejuures võib kriteerium väljenduda eelkõige esmasküsitluse käigus, sest just siis (ja tänu avatud küsimuste esitamisele) saab isik suuremal määral enda ütluste sisu kujundada. Teisesküsitusluses suunavate küsimuste kasutamine aga tähendab, et vastusevariandid on piiratud.¹⁰⁵ Teisisõnu, ütluste rikkalikkus tuleb esile eelkõige esmasküsitluse käigus. Kuivõrd käsitleb käesolev töö aga isiku usaldusvääruse õõnestamist, siis on asjakohane eelkõige küsimus, millisel määral on risküsitlemise käigus võimalik ütluste õõnestajal ehk teisesküsitlejal ütluste vähest detailsust kohtule rõhutada ja sellist omadust esile tuua.

Ka risküsitluse formaati arvestades tuleb detailsuse liike eristada. Nagu eelnevalt mainitud, saab detaile jagada tsentraalseteks ja perifeerseteks, millest esimesed puudutavad sündmuse põhisisu ja teised asjaolusid, mis ei ole kuriteo käiguga seotud¹⁰⁶. Antud töö raames põhineb kahe liigi erinevus eelkõige detaili mõjule teistele detailidele: kui selle detaili muutumine teistele detailidele mõju ei oma, on tegemist kõrvalise detailiga. Kuigi esimene peatükk on kõrvaliste detailide suhtes eriti skeptiline, sest neid ei pruugi olla keeruline fabritseerida (või isegi tõeselt esitada, kui valetaja valib strateegiaks ühe koosseisutunnuse eitamise), analüüsib käesoleva töö autor kõrvaliste detailide (antud käsitusluse raames, sündmustiku kulgemisega mitteseotud asjaolude) abil ütluste usaldusvääruse õõnestamise võimalusi, sest psühholoogia-alases teaduskirjanduses on leitud viiteid ajalis-ruumiliste detailide suuremale esinemissagedusele tõerääkijate seas¹⁰⁷.

---

¹⁰⁵Gross, Tehver (Viide 104), lk 677.

¹⁰⁶Randma (Viide 4), lk 640.

¹⁰⁷DePaulo jt (Viide 25), lk 96.

Teisesküsitleuse käigus ei ole mõistlik kõrvaliste detailide olemasolu (või nende puudumist) kontrollida. Esiteks seetõttu, et neid on võimalik välja mõelda. Sellisel juhul aitab teisesküsitleja hoopiski kaasa esmasküsitles antud ütlusi kinnitada, mis võib omakorda vastaspoole versiooni just tugevdada¹⁰⁸. Kuivõrd kõrvalised detailid ei ole sündmuste käiguga seotud, võib teisesküsitlel olla fabrikatsiooni ka keeruline tõestada. Seejuures ei pruugi kohus eksimist piisavalt tõsiselt pidada isegi siis, kui isik peaks detailiga eksima (ja seda on võimalik tõestada). Teiseks on ka võimalik, et isik lihtsalt vastab, et sellist detaili tema ei mäleta. Kuivõrd tegemist on mitteolulise detailiga, siis ka selle mittemäletamist võib olla keeruline isikule ette heita. Niisiis ei aita kõrvaliste detailide kohta küsimine teisesküsitlejal ütlusi andva isiku usaldusväärstust õõnestada.

Teisest küljest aga võib sündmuste käigu suhtes tsentraalsete asjaolude kohta teisesküsitles üle küsimine aidata ütluste usaldusväärstust vähendada. Nii on keskse tähendusega detailid omavahel seotud. Näiteks võis ühe detaili esinemine mõjutada teise asjaolu avaldumist. Alternatiivselt, asjaolud on omavahel loogilises seoses. Näiteks võib olla loogiline, et isik kannab vihmavarju siis, kui ilm on vihmane. Sellistes olukordades saab isik tugineda ütluste sisemise loogika puudumisele.

Seega, üks viisidest teisesküsitles isiku ütluste usaldusväärstust õõnestada on ütluste sisemiste vastuolude rõhutamine. Kuivõrd ei ole käesoleva töö autor leidnud juhendeid sisemiste vastuolude esile toomiseks, kasutab ta lähenemist, millega reeglina tuuakse esile järjepidevust. Küll aga kohaldub selline lähenemine ka sisemiste vastuolude esiletoomisele, sest küsitluse võtted on sarnased. Nii tuleb esiteks vastuoluliste väidete vahel luua kontrast. Selle jaoks peab teisesküsitleja esile tooma esmasküsitles esitatud väited. Ütlusi andev isik peab kinnitama, et väited on tõesed. Teisisõnu, ta peab neile „pühendumata”. Alles siis, kui isik on ütluste tõesust kinnitanud, avaneb teisesküsitlejal võimalus kaks väidet omavahel kõrvutada ja küsida esineva vastuolu kohta.¹⁰⁹

Sisemiste ebakõlade esiletoomine ja kontrasti esitamisel aitavadki teisesküsitlejat konkreetsed ehk suunavad küsimused, mille eesmärk ei ole rääkida lugu, vaid väiteid esile tuua. Nii ei kao

---

¹⁰⁸Hobér, K., Sussman, H. S. *Cross-Examination in International Arbitration*. Oxford: Oxford University Press, Incorporated 2015, lk 33-34.

¹⁰⁹*Ibidem*, lk 132-134.

sisemised vastuolud ütleri andva isiku jutustusse (mida õiguskirjanduses ka kontrolli kaotamisena nähakse¹¹⁰), vaid tänu üksikute väidete kõrvuti esitamisele, saab teisesküsitleja kuulaja tähelepanu juhtida kahe väite vahelisele vastuolule ja sellest tulenevalt ütleri potentsiaalsele ebausaldusväärsusele.

Eelnevast tulenevalt võib öelda, et ütleri vähesele detailsuse toetumine ristküsitusel on võimalik. Seoses kaasuvate detailidega tuleb tõdeda, et tegemist on eelkõige esmasküsitusel loo veenvaks jutustamiseks vajaliku omadusega, mida teisesküsitleja esile tuua ei sooviks. Nii on psühholoogia-alasele erialakirjandusele toetudes leidnud käesoleva töö autor, et kaasuvate detailide näol on tegemist kriteeriumiga, mida ka valetajal on pigem lihtne fabritseerida ning nende tähtsus ei tohiks olla usaldusväärsuse hindamisel suur. Kuivõrd on keeruline kaasuvate detailide abil ütleri andva isiku usaldusväärsust õõnestada, siis ei ole ka nende kohta küsimine soovituslik. Küll aga võib olla soovituslik sündmustiku suhtes tsentraalsete asjaolude kohta küsimine, sest tsentraalsed asjaolud võivad olla üksteisega kas loogilises või põhjuslikus seoses. See tähendab, et ebaedukal valetamisel võivad erinevate asjaolude vahel tekkida vastuolud. Tänu suunavate küsimuste kasutamisele teisesküsitusel on võimalik teineteist välistavad väited kohtumenetluses kõrvutada ning ebakõla esile tuua.

2.3. Väline stiil

Esimene peatüki analüüs ei andnud ütleri andmise välisele stiilile kui valetamise avastamise tunnismärgile palju lootust. Küll aga keskendus analüüsitud teaduskirjandus eelkõige valetamise avastamisele liiga „otseselt”. Nimelt, uuringud põhinesid seisukohal, et valetaja ja tõerääkija sisemaailmad võivad erineda, mis omakorda avaldub käitumises. Nii peaks (hüpoteesi kohaselt) erinevus sisemaailmas põhjustama erinevuse ütleri andmise stiilis. Küll aga ei ole välistatud valetamise kaudsem tuletamine. Näiteks võib isiku käitumist hinnata ka seoses tema suhtumisega teise menetluspoolde. Kui aga isik ei suhtu menetluspoolde sellisel viisil, nagu oleks temast ootuspärane (sündmuse asjaolusid arvestades), siis võib tõusetuda küsimus, kas sellise sisuga ütleri ja ristküsitusel avaldunud käitumise kombinatsioon on tõenäolised eeldusel, et ütleri tõe vastavad.

---

¹¹⁰Hobér, Sussman (Viide 108), lk 137.

Kuivõrd avaldub ütluste andmise väline stiil kohtus igal juhul, siis isiku ütluste usaldusväärsele antav hinnang oleneb eelkõige sellest, milliseid küsimusi isikule riskküsitluse käigus esitatakse. Kui riskküsitaja soovib toetuda ütlusi andva isiku suhtumisele teise poolde, siis on tal võimalik esitada küsimusi isikutevahelise läbisaamise kohta.

Kui aga soovib riskküsitaja „otsemaid” valetamise viiteid esile kutsuda (kuigi esimene peatükk selle osas optimistlik ei ole), siis tuleb teisesküsitajal tuvastada vastuolud ütlustesiseselt, tõenditega või varasemate ütlustega ning neid küsitlemise käigus käsitleda. Alles siis, kui isik peab vastuolude selgitamisega tegelema, võivad ilmned valetamise mitteverbaalsed tunnismärgid, sest nii võivad tekkida valetamisega vähemalt hüpoteetiliselt seotud kognitiivne koormus, emotsioonid ja käitumise kontrollimine.

2.4. Eluline usutavus

Elulise usutavuse kriteeriumi on kohtul alati võimalik hinnata. Tõsi, millisel määral vastuolud või kooskõlad avalduvad ja sellest tulenevalt kohus ütluste alusel nende elulist usutavust hinnata saab, võib oleneda riskküsitluses esitatud küsimusest. Küll aga, kriteeriumi hindamiseks iseenesest õigusruumist tulenevaid piiranguid oluliselt olla ei saa. Sellest tulenevalt oleneb isiku ütluste õonestamine elulise ebausutavuse tõttu eelkõige küsitlemise tehnikast.

Nagu juba varasemalt käsitletud, ütluste usaldusväärse õonestamine toimub reeglina teisesküsitluses,¹¹¹ milles on lubatud ka suunavate küsimuste esitamine. Ütluste usaldusväärses kahtluse tekitamine saab toimuda aga eelkõige kahe teineteist (tõenäoliselt) välistava asjaolu kõrvutamises. Teisisõnu, ütluste õonestamine toimub läbi vastuolude rõhutamise. Elulise usutavuse kriteeriumi raames tähendab see isiku esitatud väidete kõrvutamist eluliste asjaoludega.

Kuivõrd ilmselgelt absurdsed ja loodusseadustega vastuolus olevad väited äratavad koheselt kahtlusi, võib eluline ebausutavus väljenduda vastuolus vähem ilmselgelt. Näide vähem selgest elulisest ebausutavusest võib olla näiteks kahtluse olemasolu või puudumine: kuriteo toime pannud isiku mõtteid ei ole võimalik lugeda, ent neid tuleb objektiivselt tajutava alusel hinnata.

---

¹¹¹Hobér, Sussman (Viide 108), lk 32.

Sellisel juhul on võimalik esimesena suunavate küsimuste abil enda süüd eitavalt isikult küsida selliste sündmustiku asjaolude kohta, mis viitavad tahtluse olemasolule. Olles saanud vastused nendele küsimustele, saab teisesküsitaja kontrasti loomise eesmärgi nimel isikult küsida, kas ta mõne objektiivse koosseisutunnuse esinemist sündmuste toimumise ajal võimalikuks pidas. Kontrastist tahtlusele viitavate sündmustiku asjaolude ja isiku poolt tahtluse eitamise vahel võib olla piisav, et kohtus ütluste elulises usutavuses kahtlusi tekitada.

2.5. Tõendikogumiga riimumine

Esimeses peatükis selgus üks oluline valetamise tunnismärkide esinemise mõjutegur: tõendikogum ja täpsemalt, teadmine tõendite sisust. Teisisõnu, enda süüd kinnitavaid asjaolusid varjata sooviv isik langetab ütluste andmisel otsuseid vastavalt oma arusaamale sellest, millisel määral tema tegusid tõestada on võimalik. Kohtumenetluse jaoks tähendab see aga suurt probleemi: nii on prokuratuurile KrMS § 226 lg 3 järgi kohustuslik edastada süüdistusakt süüdistatavale ja tema kaitsjale¹¹² ning KrMS § 154 lg 2 p 4 alusel peab süüdistusakt sisaldama tõendeid süüdistuse aluseks olevate asjaolude kinnitamiseks¹¹³. See tähendab, et kohtumenetluse ajaks on tõendikogum süüdistatavale teada, mistõttu lasub valetamise tunnismärkide avaldumise raskuskese kohtumenetlusele eelnenud ajal.

Et isiku ütlused tõendikogumiga riimuvad, on teisesküsitajale kui vastaspoolele kahjulik. Kui küsitlemise tulemusena võivad ütlused veel enam riimumist rõhutada, siis tasub teisesküsitajal kaaluda, kas küsitlemine võib üldse kasu tuua. Teisesküsitluse riski hindamise vajadust rõhutatakse ka erialakirjanduses.¹¹⁴ Kui aga on teisesküsitaja tuvastanud vastuolud isiku ütluste ja mõne (teise) tõendi vahel, siis tuleb vastuolu esiletoomiseks kõrvutada isiku poolt esitatud väide ja tõendist nähtuv asjaolu. Niisiis tuleb esimesena isikut küsitleda asjaolude kohta, mis tõendiga ei haaku. Teiseks tuleb esile tuua tõendi sisu. Üks võimalustest selle tegemiseks on KrMS § 288 lg 9 p 2 alusel, mis võimaldab kohtumenetluse poolel risküsitluse käigus küsitleda tunnistajat mõne asitõendi või dokumendi autentsuse, päritolu ja omavaheliste seoste kohta.¹¹⁵

---

¹¹²Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹¹³Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹¹⁴Hobér, Sussman (Viide 108), lk 33-34.

¹¹⁵Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

Küsitledes isikut tõendi kohta saab vastaspool seega ütluste ja tõendi puudulikkude riimumist esile tuua.

Esimeses peatükis leidis käesoleva töö autor, et kohtumenetluse ajaks võib süüdistatava kaitseversioon ülejäänud tõendikogumiga riimuda, mistõttu ei pruugi antud kriteerium paljulubav olla. Küll aga võib tõenditega tutvumise tagajärjel tekkiv ebajärjepidevus isiku ütlustes viidata tema soovile usaldusväärne mulje jätta. Seega võib teisesküsitlejal tekkida vajadus esile tuua, millal isiku ütlused muutusid (täpsemalt, kas muutus toimus pärast tõendiga tutvumist). Sellisel juhul tuleb esiteks esile tuua muutused ütlused (mida autor käsitleb järgmises alapeatükis). Teisena tuleb teisesküsitlejal esile tuua, millal isik mõne tõendiga kokku puutus.

Tõendiga kokkupuutumise tõendamine võib taanduda küsimusele, kas dokument, millega näidatakse tõendist teada saamise aega, võib olla vabatõendiks KrMS § 63 lg 2 mõttes¹¹⁶. Kronoloogiliselt tähendab see esiteks ebajärjepidevuse esile toomist. Seejärel tähendab see tõendi kohta küsimist (näiteks KrMS § 288 lg 9 p 2 alusel¹¹⁷, nagu eelnevalt mainitud). Muuhulgas saab teisesküsitleja isikult küsida, millal isik tõendist teada sai. Kui isik vastab ausalt, tuleb seos risküsitlemise tulemusena esile. Kui isik vastab valelikult (näiteks väites, et sai tõendist teada alles süüdistusaktiga tutvudes, kuigi oli tõendist ülekuulamise käigus teada saanud), siis on potentsiaalselt võimalik tõendada isiku väite tõe mittevastavust läbi ülekuulamise protokoll, milles võib olla fikseeritud tõendi tutvustamine. Teisisõnu, vajalik võib olla esile tuua vastuolu isiku väite kohta tõendiga tutvumisest ning tõendiga tutvumist fikseerinud dokumendi vahel. Kuivõrd oleks antud juhul tegemist kriminaalmenetluse asjaolude tõendamisega, tõusetub küsimus, kas sündmuse asjaolusid kajastava tõendiga tutvumist fikseerinud dokument võib olla KrMS § 63 lg 2 järgi vabatõend. Vastus on pigem jaatav. Nii on Riigkohus selgitanud, et tõendiliik (sätestatuna kas KrMS § 63 lg-s 1 või lg-s 2) oleneb asjaolust, mida tõendiga tõendatakse. Nii tõendab KrMS § 63 lg-s 1 loetletud tõend kuriteokoosseisule vastavaid tõendamiseseme asjaolusid.¹¹⁸ KrMS § 63 lg-s 2 nimetatud tõend tõendab aga menetluse kulgemist. Seejuures on Riigikohus rõhutanud vabatõendi kitsast kasutusala ning vajadust üritada menetluse kulgu tõendada eeskätt KrMS § 63 lg-s 1 loetletud tõendite abil.¹¹⁹

---

¹¹⁶Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹¹⁷Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹¹⁸RKÜKo 1-17-2359/122 p 55.

¹¹⁹RKKKo 3-1-1-105-06 p 11.

Tulles tagasi olukorra juurde, kus isikult küsitakse risküsitluse käigus, millal ta (sündmuse asjaolu kajastavast, KrMS § 63 lg-le 1 vastavast) tõendist teada sai: kui aga isik vastab, et ta ei mäleta, siis KrMS § 288 lg 9 p 3 alusel meenutamise võimaldamine ei pruugi lubatud olla. Nii kohaldub see säte olukorrale, kus isik ei mäleta tõendamiseseme asjaolusid (KrMS § 288 lg 9 p 3). Tõendamiseseme asjaoludeks on aga kuriteo toimepanemise aeg, koht ja viis ning muud kuriteo tehioolud (KrMS § 62 p 1), kuriteokoosseis (KrMS § 62 p 2), kuriteo toimepannud isiku süü (KrMS § 62 p 3) ja kuriteo toimepannud isikut iseloomustavad andmed ja muud tema vastutust mõjutavad asjaolud (KrMS § 62 p 4).¹²⁰ Sellisel juhul võib lahenduseks olla dokumendi kasutamine vabatõendina, mida eelmine lõik juba analüüsis.

2.6. Järjepidevus

Millisel määral kehtiv õigus võimaldab kohtul toetuda isiku ütluste muutumisele ajas ehk nende ebajärjepidevusele, oleneb menetluse staadiumist. Täpsemalt olenevad kohtu võimalused sellest, kas tegemist on kohtumenetlusega maakohtus või apellatsioonmenetluses. Kui ütluste usaldusväärust hindab ringkonnakohtus, siis võivad võimalused olla paremad. Nii võib ringkonnakohtu lahend tugineda nii tõenditele, mida on kohtulikult arutamisel ringkonnakohtus esitatud ja vahetult uuritud ning mis on protokollitud (KrMS § 15 lg 2 p 1), ja tõenditele, mida on maakohtus vahetult uuritud ja mis on apellatsioonimenetluses avaldatud (KrMS § 15 lg 2 p 2).¹²¹ Kuivõrd on ütlused tõendiks KrMS § 63 lg 1 alusel¹²², siis suulise apellatsioonimenetluse (KrMS § 331 lg 1²³)¹²³ korral, kus muuhulgas toimub süüdistatava risküsitlemine, saab kohus võrrelda, millisel määral erinevad isiku ütlused maa- ja ringkonnakohtus. Seega, apellatsioonimenetluses on õiguslikust raamistikust tulenevaid piiranguid järjepidevuse kriteeriumi uurimisel pigem vähe.

Eelnevalt kirjeldatud olukord, et süüdistatav muudab ütlusi pärast menetlust maakohtus, on võimalik, kuid mitte ootuspärane. Nii viitavad esimese peatüki järeldused ütluste suurimale muutumise potentsiaalile enne kohtumenetlust. Seega omab suuremat tähtsust küsimus, millises

---

¹²⁰Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹²¹Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹²²Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹²³Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

ulatuses on võimalik maakohtus ütluste ebajärjepidevust esile tuua. Kui järjepidevust uurida maakohtus, siis tuleb selleks kasutada isiku neid väiteid, mida ta esitas enne kohtumenetlust. Seadus näeb varasemate ütluste kasutamiseks ette kaks võimalust. Nendeks variantideks on KrMS § 288 lg 9 p 3 alusel aidata isikul meelde tuletada asjaolusid, võimaldades tal tutvuda enda kohtueelse menetluse käigus esitatud ütlustega ja KrMS § 289 lg 1, mille alusel avaldatakse kohtueelse menetluse käigus antud ütluste see osa, millega risküsitlusel antud ütlused vastuollu on läinud.¹²⁴ Kuivõrd ei ole esimese variandi eesmärgiks ütluste usaldusvääruse õõnestamine ja varasemate ütlustega võimaldatakse isikul tutvuda (mitte ei avaldata neid), siis esimene variant antud töö kontekstis asjakohane ei ole.

Niisiis on kriminaalmenetluse seadustiku regulatsiooni kohaselt risküsitlemise käigus kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamiseks ainuke variant seda teha KrMS § 289 lg 1 alusel. Nii on KrMS § 289 esimese lõike alusel võimalik usaldusvääruse kontrollimise eesmärgil määrata kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamise, kui need on vastuolus risküsitlusel esitatud väidetega. Sama paragrahvi kolmanda lõike alusel on võimalik avaldada muu dokumendi või teabetalletuse, mis sisaldab risküsitlusel antud ütlustega võrreldes vastuolu, ning neljanda lõike alusel saab taotleda üle kuulata isikut, kellele esitas küsitletav risküsitlusega võrreldes vastuolus oleva väite.¹²⁵

Protseduuriliselt näeb see välja poole taotluse esitamisega risküsitluse käigus eesmärgiga kas avaldada kohtueelses menetluses antud ütlusi (KrMS § 289 lg 1)¹²⁶, avaldada muu dokument või teabetalletus (KrMS § 289 lg 3)¹²⁷ või üle kuulata isiku, kellele on tunnistaja varasemalt väite esitanud (KrMS § 289 lg 4)¹²⁸. Kui taotlus rahuldatakse, tuleb ütlusi andnud isikult küsida risküsitlemise formaadis „nii vastuoluliste väidete sisu kui nende esitamise asjaolude kohta.”¹²⁹ Risküsitlemise tehnikaga seoses tähendab see ka usaldusvääruse kontrolli teostamiseks ettevalmistumist vastuolu loomise näol. Nii tuleb enne usaldusvääruse kontrolli selgelt välja tuua isiku esmasküsitlusel esitatud faktid. Nii peab esimese asjana ütlusi andev isik nende paikapidavust teisesküsitluse käigus kinnitama. Alles siis, kui on isiku seisukoht

---

¹²⁴RKKKo 1-17-11773/167 p 25.

¹²⁵Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹²⁶Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹²⁷Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹²⁸Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹²⁹Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri, 599 SE, lk 90. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/download/1e67cf73-4927-6bcc-c88b-bbcf248b351c> (29.04.2026).

sündmuste kulgemise osas selgelt väljendunud, saab teisesküsitleja kohtuväliselt esitatud väite abil ristküsitluses väidetuga kontrasti luua.¹³⁰ Kehtiva kohtupraktika kohaselt tuleb diametraalset vastuolu sisaldavad ütlused kõrvale jätta, kui isik ei ole vastuolude esinemist põhjendada suutnud, ja ülejäänud ütluste osas on kohtul võimalus hinnata, millisel määral need võivad usaldusväärsed olla.¹³¹

Igasuguse ebajärjepidevuse esiletoomine ütluste usaldusväärseuse kontrolli regulatsiooni abil aga võimalik ei ole. Nagu nähtub KrMS § 289 lg 1, 3 ja 4 sõnastusest, kõigi ütluste usaldusväärseuse kontrolli võimaluste ühine nimetaja on termin „vastuolu”.¹³² Kuivõrd tegemist on kohustusliku eeldusega kontrolli edukaks teostamiseks, oleneb ütluste kontrollimise tulemus vastuolu mõistest ehk sellest, mida mõiste „vastuolu” endas kätkeb. Kui vastuolu esineb, saab väiteid avaldada ja usaldusväärseuse kontrolli teostada. Kui varasemad väiteid ristküsitluses esitatuga vastuolus ei ole, ei saa kontrolli teostada. Seega, ebajärjepidevuse kriteeriumi esiletoomise võimaluse kasutamine maakohtus sõltub hinnangust, kas erinevatel aegadel esitatud väited on omavahel vastuolus. Kuivõrd ei ole seadusandja mõistet „vastuolu” defineerinud, on selle sisustamine toimunud kohtupraktika kaudu. Kuna Riigikohtu praktikat analüüsib käesoleva töö autor magistr töö kolmandas peatükis, siis vastuolu mõiste analüüs toimub just kolmandas peatükis.

Küll aga väärib tähelepanu süüdistatava isiku üks strateegiatest, mis esimese peatüki analüüsi arvestades ei ole välistatud. Nii võib isik otsustada kohtueelses menetluses vaikida (st ütluste andmisest keelduda) eesmärgiga mitte luua võimalust vastuolude tekkimiseks. Kuivõrd sellisele asjaolule toetumine ütluste usaldusväärseuse hindamisel võib minna vastuollu kriminaalmenetlusõiguses kehtivate põhimõtetega, siis analüüsib autor seda olukorda käesoleva alapeatüki raames.

Eelkõige võib tõusetuda küsimus, millisel määral võib vaikimisele toetumine usaldusväärseuse hindamisel vastuollu minna süütuse presumptsiooniga. Kohtueelses menetluses vaikides kasutab kahtlustatav ütluste andmisest keeldumise õigust, mis tal on KrMS § 34 lg 1 p 1 alusel¹³³. Viidatud sätte näol on tegemist põhiseaduse § 22 lg-st 3 tuleneva keeluga sundida

---

¹³⁰Hobér, Sussman (Viide 108), lk 132.

¹³¹RKKKo 3-1-1-131-13 p 12.

¹³²Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹³³Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

isikut tunnistama iseenda või oma lähedaste vastu¹³⁴. Lisaks on Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kohaselt tegemist tähtsa osaga õiglase menetluse nõudest, mis tuleneb inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni¹³⁵ artikli 6 lg-st 1, ja on seotud konventsiooni artikli 6 lg-st 2 tuleneva süütuse presumptsiooni põhimõttega.¹³⁶

Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikast tulenevalt ei ole vastus täielikult selge. Ühest küljest on kohus konstateerinud, et enese mittesüüstamise privileeg ei kaitse ennast süüstavate ütluste andmise kui sellise eest, vaid sunni ja survega tõendite kogumise eest.¹³⁷ Sellisest tõlgendusest loeks justkui välja, et vaikimise isiku vastu kasutamine ei ole enese mittesüüstamise privileegiga vastuolus seni, kuni isik võttis selle otsuse vastu ilma surve või sunnita. Samas on EIK lahendanud ka kaasust, milles kahtlustatavatele loeti ette nende õigus vaikida ning hoiatati, et nende selgitusi võidakse hiljem nende vastu kasutada. Seejärel palus politsei kahtlustatavatel politseile selgitada, kus nad süüteo toimepanemise ajal viibisid. Mõlemad kahtlustatavad otsustasid vaikida.¹³⁸ Kuigi neid süüteo eesti süüdi ei mõistetud, mõisteti nad süüdi selle eest, et nad keeldusid selgitamast, kus nad eelnevalt viibinud olid.¹³⁹ EIK leidis selles kaasuses, et potentsiaalne karistamine vaikimise eest on vastuolus enese mittesüüstamise privileegiga.¹⁴⁰ Seega tähendab EIK praktika kohaselt isiku karistamine ütluste andmata jätmise eest enese mittesüüstamise privileegi rikkumist.¹⁴¹ Sellist tõlgendust kasutades võib öelda, et ka negatiivse hinnangu andmise risk süüdistatava ütluste usaldusväärsusele võib olla enese mittesüüstamise privileegi rikkumine, sest ütluste ebausaldusväärseks lugemine omab isikule negatiivset mõju.

Samas on EIK ka teisele seisukohale jõudnud. Nii oli asjas *O'Donnell vs Ühendkuningriik* kaebaja näol tegemist vähenenud vaimsete võimetega isikuga.¹⁴² Sellest tulenevalt palus kaitsja kohtunikul otsustada, et süüdistava suhtes ei oleks soovitatav tema risküsitlemine. See omakorda tähendaks, et vandekohtul ei oleks lubatud süüdistatava vastu kasutada tema poolt ütluste andmata jätmist.¹⁴³ Kohus jättis taotluse rahuldamata ja teavitas pooli, et ta viitab vandekohtunikele võimalusest teha negatiivseid järeldusi süüdistatava vaikimisest juhul, kui

---

¹³⁴Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 11.04.2025, 3.

¹³⁵Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.

¹³⁶RKKKo 4-16-6037/46 p 17.

¹³⁷EIKo 50541/08, 50571/08, 50573/08 ja 40351/09, *Ibrahim jt vs. Ühendkuningriik* p 267.

¹³⁸EIKo 34720/97, *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa* p 10.

¹³⁹EIKo 34720/97, *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa* p 12.

¹⁴⁰EIKo 34720/97, *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa* p 55.

¹⁴¹EIKo 50541/08, 50571/08, 50573/08 ja 40351/09, *Ibrahim jt vs. Ühendkuningriik* p 267.

¹⁴²EIKo 16667/10, *O'Donnell vs. Ühendkuningriik* p 6.

¹⁴³EIKo 16667/10, *O'Donnell vs. Ühendkuningriik* p 15.

süüdistatav otsustab keelduda kohtumenetluses ütluste andmisest.¹⁴⁴ Enese mittesüüstamise privileegi käsitledes rõhutas kohus, et õigus vaikida ei ole absoluutne. Seejuures ei saa lugeda õiglase kohtumenetluse põhimõtte rikkumiseks asjaolu, et kohtunik jättis vandekohtunikele võimaluse negatiivseid järeldusi süüdistava vaikimisest teha.¹⁴⁵ Küll aga rikuks isiku õigust vaikida selline olukord, kus seda õigust kasutatakse ainult või peamiselt selleks, et isikut süüdi mõista. Samas võib vandekohus arvestada süüdistatava vaikimisega, mis vajaksid tema selgitusi.¹⁴⁶

Kuigi vastus ei ole täielikult selge, paistab EIK praktikast välja, et vaikimisele negatiivse hinnangu andmine ütluste usaldusväarsuse hindamisel ei pruugi enese mittesüüstamise privileegiga vastuollu minna. Nii ei loeta isiku vaikimist tõendiks sellest, et kuriteo koosseisutunnuste täidetud on tõendatud, vaid prokuratuuril tuleb seda iseseisvalt tõendada. Küll aga, kui tõendid on olemas ja süüdistatav on otsustanud menetluse vältel vaikida, võib see süüdistatavat negatiivselt mõjutada. Selline lähenemine on mõningal määral kooskõlas ka Eesti kohtupraktikaga, milles on rõhutatud eriti põhjaliku kontrolli vajadust alibile, mis hiljem tekkis, seejuures kasutades ajaperioodi kohta väljendit „ebaloogiliselt pikk”.¹⁴⁷ Seega on mõningal määral kohus jaatanud skepsist ebaloogiliselt hilja antud ütluste usaldusväarsuse suhtes.

2.7. Ütluste andmise aeg

Ka ütluste andmise ajale toetumise edukus võib sõltuda sellest, millises menetlusfaasis isik esitas esmakordselt sellist versiooni sündmustikust, mida lahendatavas kohtumenetluses esitab või esitas. Sarnaselt analüüsile järjepidevuse kohta võib apellatsioonimenetluses olla ringkonnakohtul võimalik analüüsida, kas teise astme kohtumenetluses antud versioonile oli isik juba maakohu menetluses toetunud. Olukorras, kus isiku versioon muutub pärast kohtueelses menetluses ütluste andmist, taandub aga küsimus järjepidevusele. Teisisõnu, kui maakohus esitatav versioon erineb kohtueelses menetluses antud ütlustest, siis on olemas usaldusväarsuse kontrolli teostamise võimalus vastuolu ulatusest. Kui aga soovib teisesküsitleja tugineda asjaoludele, et kohtueelses menetluses viivitas süüdistatav ütluste andmisega, siis võib

---

¹⁴⁴EIKo 16667/10, *O'Donnell vs. Ühendkuningriik* p 18.

¹⁴⁵EIKo 16667/10, *O'Donnell vs. Ühendkuningriik* p 48.

¹⁴⁶EIKo 16667/10, *O'Donnell vs. Ühendkuningriik* p 49.

¹⁴⁷RKKKo 3-1-1-85-07 p 9.3. RKKKo 3-1-1-94-96 31. lõik.

tõusetuda küsimus, kas seda oleks võimalik teha vabatõendi abil. Tähelepanu väärrib, et Riigikohus on selgelt öelnud, et kohtueelse menetluse käigus antud ütlused ei saa olla vabatõendiks, sest KrMS § 63 lg 1 järgi on rangeteks tõenditeks muuhulgas isikute ütlused ja sellest tulenevalt ei saa nad olla vabatõendiks KrMS § 63 lg 2 alusel.¹⁴⁸ Küll aga sisaldab ülekuulamise protokoll teavet ka menetluse kulgemise kohta. Sellest tulenevalt võib potentsiaalselt tõusetuda küsimus, kas ütluste andmise aja teavet võiks olla siiski võimalik kohtumenetluses avaldada.

---

¹⁴⁸RKKKo 3-1-1-105-06 p 11.

3. RIIGIKOHTU PRAKTIKA

Viimasena analüüsib käesoleva töö autor valetamise avastamist Riigikohtu praktikas. Sellega seoses tõdeb autor, et esimese peatüki alustalaks on Eesti õiguskirjanduses usaldusvääruse kriteeriume käsitlev artikkel¹⁴⁹, mis peamiselt tugineb Riigikohtu praktikale. Küll aga piirdus esimeses peatükis kriteeriumite kasutamine neist nimekirja koostamisega. Et kohtupraktikas mõnda kriteeriumi kasutatakse, ei pruugi tähendada, et selle kasutus kattub selle soovitusliku kasutusega valetamise avastamisel. Teiseks keskendub nimekirja aluseks olev artikkel usaldusvääruse, mitte valetamise kriteeriumitele. Ütluste ebausaldusväärsus ei pruugi aga ilmtingimata valetamisest tingitud olla. Kolmandaks tugines esimene peatükk empiirilistele uuringutele. Samas ei ole laborikatsete tingimused kriminaalmenetlusega samad. Seetõttu ei ole välistatud tingimuste erinevusest tulenevalt selliste kriteeriumite kasutamine, mille kasutamist psühholoogia-alane teaduskirjandus ei toeta.

3.1. Valetamise erinevused uuringutes ja kriminaalmenetluses

Kuigi käesoleva töö esimeses peatükis tuvastas autor valetamisele viitavad tunnismärgid, ei pruugi Riigikohtu praktika olla vale isegi olukorras, kus kohtu lähenemine ei kattu psühholoogia-alase teaduskirjanduse soovitustega. See tähendab, et tulenevalt erinevustest kohtumenetluse ja laborikatsete keskkondade vahel võib olla põhjendatud kohtumenetluses toetuda mõnele sellisele kriteeriumile, mida katsete tulemusena teaduskirjandus ei toeta. Seega tuleb kohtupraktikat analüüsides silmas pidada järgnevat.

Uurides valetamist päriselus, ei ole keskkond kontrollitud.¹⁵⁰ Teisisõnu ei ole võimalik kontrollida, kas isik andis tõeseid ütlusi või mitte.¹⁵¹ Seetõttu peab enamus valetamisega seotud järeldustest pärinema laborikatsetest. Uuringute läbiviimisel on küll tõde on teada, kuid nende puhul esineb probleem motivatsiooniga ehk valetamisega vahele jäämise tagajärjed ei ole süüdimõistva kohtuotsusega võrreldavad, mistõttu ei ole ka eduka valetamise motivatsioonitasemed võrreldavad.¹⁵² Teisisõnu, kriminaalmenetluse raames tuleb eeldada

---

¹⁴⁹Randma (Viide 4).

¹⁵⁰Suurna, R., Murnikov, V. Vääruskumused käitumismustrite hindamisel. Kas silmside asemel peaks tähelepanu suunama žestidele? – *Juridica* 2025/10-11, lk 700.

¹⁵¹Vrij (Viide 32), lk 44.

¹⁵²Suurna, Murnikov (Viide 150), lk 700.

märksa suuremat panust sekundaarsesse petmisse, mis tähendab, et uuringute käigus tehtud järeldused ei pruugi valetamisele kohtumenetluses samal määral kohalduda.¹⁵³

Teine märkimisväärne erinevus uuringute ja kriminaalmenetluse tingimuste vahel seisneb ettevalmistusajal. Kui paljusid laborikaitseid viiakse läbi ühe päeva või mõne nädala jooksul, siis üldmenetluse menetlusaeg on sellest oluliselt pikem.¹⁵⁴ Kui arvestada ka süüdistatava võimalusi juriidilise abi saamiseks, siis on kohtumenetluse hetkeks isikul oluliselt enam potentsiaali ütluste andmiseks ette valmistada kui laborikatsete osalistel. Ka see tähendab potentsiaalselt väiksemaid võimalusi valetamise märkidele toetuda.

Samuti ei esitata laborikatsetes reeglina küsimusi risküsitlemise formaadis, mida just kohtumenetluses isikult ütluste saamiseks kasutatakse (KrMS § 288)¹⁵⁵. Näiteks piirdus küsitlemine Vrij, Knelleri ja Manni uuringus, milles tuvastati, et informeeritud valetajate ütluste detailsus ei erine olulisel määral tõerääkijate omadest, palvega katseisikul rääkida kõigest, mida ta nägi, ja seejärel küsimusega, kas isikul veel midagi lisada on.¹⁵⁶ Sellises olukorras on sisuliselt tegemist vaid esmasküsitlusega (nagu KrMS § 288 lg 2 ette näeb), sest isikule jäeti suunavad küsimused esitamata.¹⁵⁷ Riigikohus aga (mitte faktikohtuna), analüüsides alamaste astmete kohtute poolt menetlusõiguse potentsiaalset rikkumist, puutub kokku ütlustega nii esmas- kui ka teisesküsitlusest. Seega ei pruugi kõik psühholoogia-alased järeldused Riigikohtu praktikale kohalduda või on isegi puudulikud.

3.2. Detailsus

Vaadates ütluste detailirohkuse kriteeriumi üldiselt, on Riigikohtu praktika kohaselt ütluste maht potentsiaalne viide nende tõele vastavusele. Nii on seoses tunnistaja ütluste usaldusvääruse hindamisega kasutatud termineid nagu „üksikasjalikult” ja „detailirohkelt”.¹⁵⁸ Nagu käesoleva töö esimesest peatükist nähtub, ei pruugi detailsuse kriteeriumile tuginemine

---

¹⁵³Vrij (Viide 32), lk 44.

¹⁵⁴Kuritegevus Eestis 2023. Kriminaalmenetlus. – Arvutivõrgus: <https://www.justdigi.ee/kuritegevus2023/kriminaalmenetlus/> (29.04.2026)

¹⁵⁵Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹⁵⁶Vrij. Kneller. Mann (Viide 63), lk 61.

¹⁵⁷Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹⁵⁸RKKKo 3-1-1-89-12 p 14; RKKKo 1-20-9406/41 p 13.

alati põhjendatud olla, sest isik võib üritada usaldusväärse mulje loomise nimel kriteeriumile võimalikult palju vastavaid ütlusi anda.

Samas väärrib tähelepanu, et viidatud Riigikohtu seisukoht ei ole käesoleva töö eesmärki arvestades täielikult kohaldatav. Nimelt on Riigikohus viidatud termineid kasutanud just tunnistaja ütluste hindamiseks. Ütluste andmine tunnistaja ja süüdistatavana on aga erinev. Nii toimub KrMS § 287 lg 2 alusel kohtumenetluses tunnistaja ülekuulamine ilma veel ülekuulamata tunnistajate juuresolekuta.¹⁵⁹ See tähendab, et tunnistuste andmisel ei ole tunnistajal võimalik tutvuda teiste tunnistajate ütluste näol ülejäänud tõendikogumiga. Kuivõrd mõjutab tõendikogumiga riimumise vajadus isiku valikuid valetamisel, võivad detailsed ütlused ilma teistest tõenditest teadmata viidata nende aususele. Süüdistatava ütluste puhul tuleb aga arvestada isiku poolt tõenditega tutvumisega hiljemalt süüdistusakti kättesaamisega. Kuivõrd puutub süüdistatav tõendikogumiga kokku, aga tunnistaja sellega kokku puutuda ei tohiks, võib tunnistajate puhul detailsusele toetumine olla asjakohasem kui süüdistatava puhul.

Skepsist süüdistatava puhul detailsuse kriteeriumile toetumise suhtes ühestki Riigikohtu otsusest ei ole käesoleva töö autor tuvastanud, kuid siiski on kohus viidanud enda praktikas ettevaatlikkusele detailsuse kriteeriumi kasutamisel, kui isik oli menetluseväliselt väitnud, et ta sündmustikku ei mäleta, kuid kohtus kirjeldas ta „väidetavalt toimunu asjaolusid väga üksikasjalikult.”¹⁶⁰ Riigikohus küll toetub viidatud kaasuses rohkem küsimusele, kui eluliselt usutav on sellist laadi ebajärjepidevus (alguses mittemäletamine, hiljem detailsete ütluste andmine), kuid siiski sisaldab Riigikohtu seisukoht mõningast ettevaatlikkust detailsuse kriteeriumi kasutamise ümber ja seda just süüdistatava ütluste kontekstis.

Lisaks sellele, et Riigikohus ei loe detailseid ütlusi automaatselt usaldusväärseteks, ei paista kohus ka nappe ütlusi koheselt ebausaldusväärseteks lugevat. Nii kritiseeris kaitsja kassatsioonkaebuses kohtute poolt ühe kannatanu ütlustele toetumist. Täpsemalt oli kannatanu kohtumenetluse ajaks surnud ning sellest tulenevalt avaldati tema kohtueelses menetluses antud ütlused. Küll aga olid kaitsja sõnul ütlused väga napid ja sellest tulenevalt oleksid kohtud pidanud neisse kriitikaga suhtuma.¹⁶¹ Kuigi kohus käsitles vastust kassatsioonile pigem kuriteo toimepanemise aja ja koha määratlemise kontekstis, siis selgitas Riigikohus, et tõendi maht

---

¹⁵⁹Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

¹⁶⁰RKKKo 1-23-2872/59 p 35.

¹⁶¹RKKKo 3-1-1-45-07 p 5.

usaldusvääruse hindamisel „ei saa iseenesest kriteeriumiks olla”¹⁶². Niisiis ei välista kohus ütluste usaldusväärust isegi, kui need detailsuse kriteeriumile hästi ei vasta. Kuivõrd paistab kohus arvestavat ütluste usaldusvääruse hindamisel ka tunnistaja isikuomadusi ja aset leidnud sündmuse tajumise asjaolusid,¹⁶³ siis võib öelda, et Riigikohtu lähenemine on pigem kooskõlas psühholoogia-alase õiguskirjandusega, milles nenditakse, et välised faktorid võivad ütluste omadusi mõjutada¹⁶⁴.

Detalle on ka erinevaid: nii on võimalik neid jagada tsentraalseteks ehk sündmustikuga vahetult seotud detailideks ja perifeerseteks ehk kõrvalisi asjaolusid puudutavateks detailideks. Kahe detaililiigi erinevus seisneb nende tähtsuses sündmuste kulgemises: tsentraalseid detaile ei ole võimalik muuta (või ütlustest kaotada) nii, et muutus ei mõjutaks ka sündmuste kulgu.¹⁶⁵ Ka Riigikohtu praktikas eristatakse detaile sellisel viisil. Nii viidatakse tsentraalsetele detailidele kui „asjaolude põhisisule” ning perifeerseid detaile nimetatakse „kaasuvateks detailideks”.¹⁶⁶ Seejuures avatakse kaasuvate detailide mõistet kui detaile, „mis ei olegi kuriteoga iseenesest seotud.”¹⁶⁷

Kaasuvate detailide tähtsust on Riigikohus ütluste usaldusvääruse hindamisel rõhutanud mitmel korral.¹⁶⁸ Kriteeriumi kasutamise alust on kohus põhjendanud valetava isiku suutmatusega selliseid detaile enda ütlustesse integreerida.¹⁶⁹ Niisiis viitab kohus perifeersete detailide väljamõtlemise keerukusele. Esimese peatüki analüüs sellist lähenemist (vähemalt süüdistatava ütluste hindamisel) ei toeta, sest valetajad on uuringutes suutnud detaile lisada.¹⁷⁰ Seega, perifeersetele detailidele toetumise osas ei pruugi Riigikohtu praktika psühholoogia-alase erialakirjanduse järeldustega kooskõlas olla.

Nagu mainitud, tsentraalsete detailide puhul on tegemist asjaoludega, mida ei ole võimalik muuta nii, et ei muutuks teised väited. Niisiis, kui perifeersete detailide puhul puudub mõju teistele detailidele, siis tsentraalsete puhul see eksisteerib. Järelikult on võimalik ühel väitel

---

¹⁶²RKKKo 3-1-1-45-07 p 10.

¹⁶³RKKKo 1-20-9406/41 p 13.

¹⁶⁴Vrij (Viide 32), lk 143.

¹⁶⁵Heuer, F., Reisberg, D. Vivid memories of emotional events: The accuracy of remembered minutiae. – *Memory & Cognition* 1990/18 (5), lk 499.

¹⁶⁶RKKKo 1-20-9406/41 p 13.

¹⁶⁷RKKKo 1-20-9406/41 p 13.

¹⁶⁸RKKKo 3-1-1-89-12 p 14. 1-20-9406/41 p 13.

¹⁶⁹RKKKo 3-1-1-89-12 p 14.

¹⁷⁰*Supra*, lk 17-18.

teist väidet välistada. Õiguskirjanduses on sellisele olukorrale viidatud kui sisemisele vastuolule.¹⁷¹ Riigikohtu praktika erineb käesolevast töös terminoloogiliselt, sest sisemiste vastuolude puudumisele viitab kohus kui järjepidevusele.¹⁷² Nii saavad isiku ütlused olla kas järjepidevad või vasturääkivusi sisaldavad ning käesoleva töö raames järjepidevuseks nimetatud kriteeriumi sisustatakse erinevatel menetlusetappidel samasisuliste ütluste andmist.¹⁷³

Järjepidevuse kui sisemise loogilisuse kriteeriumi tähtsust ütluste hindamisel on Riigikohus rõhutanud korduvalt.¹⁷⁴ Kuigi sisemised vastuolud võivad tekkida erinevates olukordades, on olnud keeruline leida näiteid, mida Riigikohus oleks esile toonud. Küll aga on Riigikohus nõustunud maakohtu lähenemisega, kus madalama astme kohus asetab kannatanu poolt väidetava sündmuste käigu ajateljele ja tuvastas, et need ei saanud kannatanu poolt kirjeldatud viisil aset leida.¹⁷⁵ Kuigi käesoleva töö esimene peatükk on detailsuse kui valetamise avastamise kriteeriumi suhtes skeptiline, siis perifeersete detailidega võrreldes on sisemistele vastuoludele tuginemine põhjendatum, sest koherentse loo väljamõtlemine on keerulisem kui ebaoluliste detailide lisamine.

Viimasena väärib tähelepanu kriteerium, mis valetamise laborikatsetes uurimisel välja tulla ei pruugi, sest uuringu läbiviijad ei pruugi kasutada sama küsitlemisstiili nagu kohtumenetluses. Nimelt võivad ütluste omadused muutuda olenevalt sellest, kas isik annab ütlusi esmas- või teisesküsitusluses. Mõningal määral on seda võimalik välja lugeda ütluste riskküsitluse käigus muutumise kriteeriumist, millele Riigikohus viidanud on.¹⁷⁶ Nii võib olla äärmiselt kahtlustäratav olukord, kus kohtumenetluse käigus, esmas- ja teisesküsitusluse vahel tekivad vastuolud ja isik neid selgitada ei suuda. Kuigi detailsemat Riigikohtu praktikat ei ole käesoleva töö autor leidnud, on sellist olukorda käsitletud teise astme kohus. Näiteks on Tallinna Ringkonnakohtu kriminaalkollegium lahendanud mitme süüdistatavaga asja, milles kaitsjale vastates (st esmasküsitusluse käigus) esitasid süüdistatavad väiteid, mis kohtule kõlasid kooskõlastatult ning mis lükkasid süüdistusaktis sisalduvaid asjaolusid ümber. Seejuures oli tegemist kaugemineviku sündmustega, mida kirjeldasid süüdistatavad kahtlustäratavalt hästi

---

¹⁷¹Randma (Viide 4), lk 641.

¹⁷²RKKKo 1-23-2872/59 p 27.

¹⁷³RKKKo 1-23-2872/59 p 27.

¹⁷⁴RKKKo 3-1-1-25-15 p 8. RKKKo 3-1-1-10-17 p 8. RKKKo 1-18-1247/58 p 37. RKKKo 1-19-10157/71 p 10. RKKKo 1-20-9406/41 p 13. RKKKo 1-20-1208/172 p 39. RKKKo 1-23-2872/59 p 27.

¹⁷⁵RKKKo 1-19-10157/71 p 11.

¹⁷⁶RKKKo 3-1-1-25-15 p 8.

ja detailselt. Küll aga teisesküsitleluse kohta heitis ringkonnakohus süüdistatavatele ette, et prokuröri küsimustele vastasid nad „läbivalt tõrksalt, laveerivalt, pareerides ebamugavaid küsimusi väidetega mittemäletamisest...”¹⁷⁷ Seega, üks võimalusi kohtumenetluses ütluste detailsusele tugineda valetamise kahtlustamisel, on hinnates, millisel määral erineb esmas- ja teisesküsitlelusel antud ütluste detailsuse aste. Kuivõrd enamus uuringutest risküsitleluse formaati ei kasuta, siis selle mõju on kvantitatiivselt keeruline hinnata ja sellest tulenevalt kohtupraktika lähenemise õigsusele hinnangut anda.

3.3. Ütluste andmise väline stiil

Järgmisena analüüsib käesoleva töö autor ütluste andmise välist stiili, mida on samuti võimalik hinnata ainuüksi kohtumenetluse jälgimise tulemusena. Riigikohtu praktika kohaselt omab risküsitletava käitumine kaalu. Nii on kohus asunud seisukohale, et lisaks isiku poolt esitatud väidetele (ehk ütluste sisule) omavad tähtsust muuhulgas „isiku reaktsioon teisele menetluspoolele, isiku kehakeel ja väljendusviis”.¹⁷⁸ Sellest tulenevalt võib ütluste andmise väline stiil olla ka põhjuseks, miks teise astme kohus peaks vajadusel otsustama suulise menetluse kasuks isegi olukorras, kus kumbki menetluspool seda taotlenud ei ole.¹⁷⁹

Riigikohtu praktikast võib nähtuda mõningal määral, et kohus toetab alamate astmete kohtutes tajutu „ekstrapoleerimist” menetluse aluseks olevale süüteole. Nii lahendas Riigikohus asja, milles süüdistatavat süüdistati kannatanute kehalises väärkohtlemises.¹⁸⁰ Otsuses heitis Riigikohus ringkonnakohtule ette kriminaalasja kirjalikus menetluses lahendamist ja tõi esile, et maakohus oli kannatanute ütlusi ebausaldusväärseteks lugenud muuhulgas kohtulikult arutamisel vahetult tajutule tuginedes. Nii oli maakohus märkinud, et kohtuistungitel ei tajunud kohus ühelgi korral kannatanu hirmu süüdistatava ees, mille tõttu hindas kohus usalusväärsemaks süüdistatava versiooni, mille järgi just see kannatanu võis olla käitunud agressiivselt.¹⁸¹ Seega võib isiku käitumine kohtus anda kohtule indikatsiooni sellest, kui tõenäoline on tema versioon sündmustikust, kui sündmustik kätkeb endas ka menetluspoolte vahelisi suhteid.

---

¹⁷⁷TlnRnK 1-16-9171/1992 lk 100.

¹⁷⁸RKKKo 1-20-1301/35 p 16.

¹⁷⁹RKKKo 1-20-2143/118 p 27.

¹⁸⁰RKKKo 1-20-2143/118 p 1.

¹⁸¹RKKKo 1-20-2143/118 p 28.

Lisaks võib kohus kasutada kohtus nähtuvaid menetluspoolte vahelisi suhteid hindamaks, kas isikul on motivatsiooni kindla sisuga ütlusi anda. Teisisõnu paistab kohus kasutatavat ütluste välist stiili hindamaks, kas võib eksisteerida põhjus, miks isiku ütlused on sellise sisuga, nagu need on. Näiteks on Riigikohus ringkonnakohtule ette heitnud kirjaliku menetluse läbiviimist ja sellest tulenevalt ainult maakohtu istungi protokoll ja helisalvestisega piirdumist.¹⁸² Seejuures heitis Riigikohus ringkonnakohtule ette kannatanu ema suhtumisele (mis protokollist ja helisalvestisest nähtusid) tähelepanu pööramata jätmist: ringkonnakohus oli eitanud ema negatiivset suhtumist süüdistatavasse, kuigi ema oli öelnud, et on „valmis lapse tasandil suhtlema süüdistatavaga normaalselt”¹⁸³ ning et „viimane vajab vaimset abi”¹⁸⁴. Seega on olemas ka viiteid, et Riigikohus võib toetada käitumisele tuginemist alama astme kohtute poolt eesmärgiga hinnata, kas suhtumine võis olla põhjutanud ebausaldusväärseid ütlusi.

Käesoleva töö esimene peatükk ei toeta olulisel määral isiku väljendusviisile toetumist, sest psühholoogia-alases teaduskirjanduses seda ei toetata. Nii ei ole olulisel määral leitud valetajate ja tõerääkijate käitumise vahel erinevusi. Samas on ühes vähestest päriselul põhinevatest uuringutest leitud isikute käitumises erinevusi kohtueelses menetluses. Kuigi on keeruline põhjuse üle spekuloida, võis tegemist olla isikute suutmatusega edukalt mulje jätmisega tegeleda, kui isiku prioriteediks võisid olla ülejäänud tõendikogumiga arvestamine ja enda ütluste sisu jälgimine. Seega ei pruugi „korrektnel” ütluste andmise väline stiil küll garanteerida isiku ausust ütluste andmisel, kuid „vale” käitumine võib olla viide valelikkusele.

Kuigi Riigikohtu praktika ei ole pealtnäha kooskõlas esimese peatüki järeldusega ütluste andmise välise stiili kriteeriumi kasutamise osas, tuleb asuda seisukohale, et kohtupraktika ei ole sellega ka vastuolus. Nii ei ole viidatud lahendites kasutatud isikute käitumist nende usaldusväärsuse jaatamiseks, vaid hoopiski nende kahtluse alla seadmiseks. Nii ei välista Riigikohus edukat sekundaarset petmist, kuid pöörab tähelepanu kahtlust äratavatele asjaoludele, mis võivad avalduda, kui isik hea mulje loomisega edu ei saavuta.

Lisaks ei toetunud Riigikohus viidatud lahendites samale valetamise avaldumise juurpõhjusele, millele ka psühholoogia-alane teaduskirjandus toetub. Nii toetub valetamisega kaasnevat

---

¹⁸²RKKKo 1-23-5754/22 p 27.

¹⁸³RKKKo 1-23-5754/22 p 28.

¹⁸⁴RKKKo 1-23-5754/22 p 28.

käitumist uuriv teaduskirjas eeldusele, et valetamise tunnismärgid avalduvad süütunde, hirmu, ärevuse või isegi kognitiivse koormuse tõttu.¹⁸⁵ Viidatud lahendites aga toetub Riigikohus emotsioonile, mille uurimisest psühholoogia-alases teaduskirjanduses käesoleva töö autor teadlik ei ole: viha (või selle vähem intensiivsemad vormid). Seejuures nähtub ka kriteeriumi kasutamist kombinatsioonis elulise usutavuse kriteeriumiga, sest sisuliselt on kohus küsinud, kui tõenäoline oli süüdistuses esitatud isikutevaheline suhtedünaamika arvestades, et kohtus tajutav läbisaamine sellest erineb. Seega ei ole Riigikohtu praktika esimese peatüki järeldestega otsesesse vastuollu sattunud.

3.4. Tõendikogumiga riimumine

Esimeses peatükis selgus, et tõendikogumiga riimumise kriteerium ei pruugi valetamise avastamisel paljulubav kriteerium olla, sest valetaja võib arvestada sellele vastamise vajadusega. Omakorda tähendab see olemasolevate tõendite integreerimist oma kaitseversiooni.¹⁸⁶ Teaduskirjanduses on selle kohta leitud, et vähemalt osade valetajate strateegiaks on olnud „sündmuskohal viibimisele süütu põhjuse pakkumine”.¹⁸⁷ Seega võib isik, kelle vastu esineb süüstavaid tõendeid, jaatada tõenditega kajastatavaid asjaolusid ning eitada tõenditega katmata jäänud asjaolusid. Kui süüstavaks tõendiks on teine isik, siis võib valetav isik eitada isiku ütlustes esinevaid asjaolusid. Kui võrd isiku sisemaailma on keeruline otseselt tõendada, siis ei ole välistatud just subjektiivsete koosseisutunnuste eitamisele keskendumine. Käesoleva töö autor ei ole teadlik laborikatsete ja kohtumenetluse vahel esinevatest erinevustest, mis võiksid viidata vajadusele eeldada, et ütlusi andev isiku käitumine võiks kahes keskkonnas oluliselt erineda. Seega ei pruugi eksisteerida põhjusi selleks, et jaatada kohtumenetluses tõendikogumiga riimumise kriteeriumi kasutamist muul moel, kui laborikatsed viitavad.

Riigikohtu praktikas on tõendikogumiga riimumise kriteeriumi näol tegemist olulise kriteeriumiga.¹⁸⁸ Ühest küljest on Riigikohus kasutanud seda kriteeriumi usaldusvääruse eitamiseks. Nii on Riigikohus ringkonnakohtule ette heitnud tähelepanu pööramata jätmist

---

¹⁸⁵DePaulo jt (Viide 25), lk 75.

¹⁸⁶*Supra*, lk 27-28.

¹⁸⁷Hartwig. Granhag. Strömwall. Doering (Viide 23), lk 13.

¹⁸⁸RKKKo 3-1-1-89-12 p 14. RKKKo 3-1-1-100-15 p 16. RKKKo 3-1-1-49-16 p 19.

ebakõla süüdistatava kaitseversiooni ja teiste tõendite sisu vahel.¹⁸⁹ Riigikohus on lahendanud ka asja, milles on väljaloetav isiku poolt tahtluse eitamine. Nii heitis Riigikohus ringkonnakohtule ette tõendite ühekülgset hindamist olukorras, kus ringkonnakohus ei lugenud tõendatuks kannatanu poolt süüdistatava lähenemiskatsetele vastumeelsuse sellist avaldamist, et süüdistatav temast aru oleks saanud. Madalama astme kohtule heideti seejuures ette süüdistatava ütluste eelistamine ning teiste tõendite ignoreerimine. Seejuures oli ka üks tunnistajatest kinnitanud, et sündmuste toimumise õhtul oli tunnistaja ise kommenteerinud kannatanu vastumeelsust.¹⁹⁰ Lühidalt, kohtumenetluses nähtus süüdistatava poolt tahtluse eitamine. Sellises olukorras pöördus Riigikohus tunnistaja ütluste poole ning küsis, kui tõenäoline (eluliselt usutav) on tahtluse puudumise väite tõepärasus eeldusel, et tunnistaja väited olukorra kommenteerimise kohta tõele vastavad. Seega, kohus seadis kõrvuti kaks tõendit ja hindas nendega kajastatavate asjaolude korraga esinemise tõenäosuse. Seejuures tasub märkida, et kohus pööras asjaolude mitteteadmise väite näol erilist tähelepanu asjaolule, mida on süüdistajal keeruline teiste tõenditega otseselt ümber lükata. Seega paistab kohus arvestavat süüdistatava strateegiaga jaatada asjaolusid, mida saab prokuratuur kergesti tõendada, ning eitada raskemini tõendatavaid asjaolusid.

Riigikohtu praktikas on selgitatud, et tõendi riimumist ülejäänud tõendikogumiga võib kasutada selle usaldusväärseks hindamise põhjendusena.¹⁹¹ Samas on kohus ka öelnud, et tõendite riimumine kahtlemata suurendab kajastatava asjaolu tegelikkuses toimumise tõenäosust, kuid see ei ole „ühtegi tõendit iseloomustav tunnus, mis tõstaks selle usaldusväärset.“¹⁹² Nii võib ka riimumata tõend olla usaldusväärne.¹⁹³ Arvatavasti siinkohal tõuseb kõige eredamalt esile, miks tuleb eristada ütlusi, mis on ebausaldusväärsed valetamise tõttu, ütlustest, mille ebausaldusväärset on põhjastanud mõni muu tegur. Käesoleva töö autori seisukoht on, et tõendite riimumise kriteerium aitab eelkõige tuvastada ebausaldusväärseid ütlusi, mida isik on andnud ekslikult. Nii on ausalt ebaõigeid ütlusi andva isiku eesmärk lihtsalt ütlusi anda; valetaja aga soovib tõtt varjata. Seetõttu on eeldatav, et valetaja integreerib tõendid enda versiooni. Sellest tulenevalt võivad tema ütlused küll riimuda ülejäänud tõendikogumiga nendes asjaoludes, mida ülejäänud tõendikogum tõendab, kuid valetaja proovib teiste tõenditega

---

¹⁸⁹RKKKo 3-1-1-49-16 p 20.

¹⁹⁰RKKKo 1-23-2872/59 p 36.

¹⁹¹RKKKo 3-1-1-100-15 p 16.

¹⁹²RKKKo 3-1-1-89-12 p 14.

¹⁹³RKKKo 3-1-1-89-12 p 14.

tõendamata asjaolude kohta valelikke väiteid esitada. Seega, valetamise korral ei ole tõenditega riimuvad ütlused usaldusväärsed.

Kokku võttes, Riigikohtu praktikas on tõendikogumiga riimumise kriteerium tähtsal kohal. Riimumata tõend võib olla usaldusväärne, kuid vastuolude esinemisel tuleb kohtutel vastuolude põhjust detailsemalt uurida. Kuigi seda Riigikohus otsesõnu ei ütle, paistab kohus jälgivat ka seda, kui raske oleks süüdistatava kaitsevaid teiste tõenditega ümber lükata: mida vähem tõendatava asjaoluga tegemist on, seda ettevaatlikum paistab kohus olevat.

3.5. Eluline usutavus

Eluline usutavus puudutab eelkõige tõenäosust, et ütlustes sisalduvad väited tõendamiseseme asjaolude kohta said ka tegelikkuses aset leida.¹⁹⁴ Seejuures ei pruugi vähese esinemistõenäosusega ütlused olla ebausaldusväärsed, kui just nendega esitatud väited asjaolude esinemise kohta ei ole täielikult välistatud.¹⁹⁵ Potentsiaalselt valeütlusi andva isiku ütluste usaldusväärseuse hindamisel on Riigikohtu praktikas mainitud ka ütluste elulist usutavust.¹⁹⁶

Tuginedes sekundaarse petmise kontseptsioonile, on keeruline jaatada elulise usutavuse kriteeriumi kasulikkust valetamise avastamisel. Nii on esimene peatükk näidanud, et valetajad näevad vaeva ütluste sobitamise nimel ülejäänud tõendikogumiga. Kuivõrd on eluliselt ebausutavad ütlused vähemalt sama palju kahtlust äratavad kui teiste tõenditega vastuollu sattunud ütlused, ei ole ootuspärane, et usaldusväärset muljet jätta üritav isik esitaks absurdseid ütlusi. Vastupidi, nagu ka valetaja tendents otsida loogilisi selgitusi ülejäänud tõendikogumiga kajastatavate asjaoludele näitab, usaldusväärset muljet jätta sooviv isik peab vältima eluliselt ebausutavaid ütlusi. Selles tulenevalt võib eluliselt ebausaldusväärsete ütluste andmine eelkõige viidata ebausaldusväärsele, mis on tingitud muudest asjaoludest kui valetamine. Kui aga esinevad muud valetamise tunnismärgid, ei pruugi olla mõistlik ütluste elulisele usutavusele suurt kaalu anda, sest sellisel juhul on tõenäoline, et isik üritab eluliselt usutavaid ütlusi anda.

---

¹⁹⁴Randma (Viide 4), lk 644.

¹⁹⁵RKKKo 3-1-1-109-15 p 112.

¹⁹⁶RKKKo 3-1-1-89-12 p 14.

Samas ei saa valetamisel eluliselt väheusutavate ütluste andmist alati välistada. Isikul ei pruugi lihtsalt muid võimalusi olla. Selline olukord võib näiteks tekkida siis, kui isiku vastu on hulgaliselt tõendeid, mis teo toimepanemisele viitavad, ning ta soovib nendele selgitust leida. Kuivõrd aga suurema tõendikogumiga väheneb võimalike selgituse arv, ei pruugi potentsiaalsetest selgitustest lihtsalt häid üle jääda. Kuivõrd kohtumenetluses vaikimine (ja eriti siis, kui risküsitluse käigus on isik eelnevalt ütlusi detailselt ja loogiliselt andnud) võib olla kahtlusi äratav¹⁹⁷, võib valetaja seisukohast halb selgitus olla parem kui andmata selgitus. Selline seisukoht on leidnud toetust ka psühholoogia-alases kirjanduses, kus on avastatud ühe valetamise strateegiana kuriteo toimepanemise kohas viibimisele „süütu” selgituse andmist.¹⁹⁸

Sarnast mõttekäiku paistab kasutatavat ka Riigikohus. Nii on kohus lahendanud asja, milles süüdistuse kohaselt süüdistatavad müüsid enda valduses olevaid, kuid liisinguandjatele kuuluvaid ehitusmasinaid ilma liisinguandjate nõusolekuta.¹⁹⁹ Maakohtu otsusest aga nähtus, et süüdistatavate väidete kohaselt toimus masinate müük siiski nõusolekuga.²⁰⁰ Maakohus aga ei pidanud selliseid selgitusi eluliselt usutavateks, sest müügiga nõustumine oleks sisuliselt tähendanud ilma tagatiseta finantseerimist.²⁰¹ Riigikohus nõustus põhjendusega, et süüdistatavate versioon ei ole eluliselt usutav.²⁰²

3.6. Ütluste andmise aeg

Nagu mainitud, ütluste andmise aja kriteerium vastab küsimusele, millal oli isik esmakordselt esitanud kohtumenetluses esitatud versiooni sündmuste käigust.²⁰³ Seejuures, lisaks valetamisele võib hilinenud ütluste andmise aeg viidata mälujälje muutumisele, aga mitte näiteks sündmuse tajumist takistanud asjaolude esinemise hindamiseks. Teisisõnu on ütluste andmisega viivitamine eelkõige alus hindamiseks, kas ütlused võivad olla ebausaldusväärsed valetamise või valemälestuste tõttu. Riigikohus on praktikas käsitletud mõlemat varianti. Nii on kohus rõhutanud isiku mälu mõjutatavust ajas ja sellest tulenevalt kohtueelse menetluse

---

¹⁹⁷Granhag. Hartwig. Giolla. Clemens (Viide 17), lk 297.

¹⁹⁸Hartwig. Granhag. Strömwall. Doering (Viide 23), lk 14.

¹⁹⁹RKKKo 3-1-1-42-15 p 2.

²⁰⁰RKKKo 3-1-1-42-15 p 20.

²⁰¹RKKKo 3-1-1-42-15 p 22.

²⁰²RKKKo 3-1-1-42-15 p 77.

²⁰³Randma (Viide 4), lk 643.

tähtsust võimalikult rikkumata mälujälje talletamiseks.²⁰⁴ Eriti asjakohane on ütluste andmise aja hindamine valemälestuste kontekstis siis, kui sündmus toimus kaugemas minevikus (näiteks lapsepõlves), sest sellisel juhul on kõrgem risk, et võisid tekkida lausa valemäletused.²⁰⁵ Seega, ühe põhjusena ütluste aja andmise arvestamiseks on ütluste potentsiaalne ebausaldusväärsus mälujälje muutumisest tingituna.

Riigikohus arvestab lisaks pahaaimamatule valeütluste andmisele ka valelike ütluste andmise tõenäosusega. Nii on kohus lahendanud kaasust, milles süüdistatav keeldus maakohtu istungil ütluste andmisest, millest tulenevalt avaldati tema ütlused kohtueelse menetluse ajast.²⁰⁶ Oma kaitseversiooni, mille järgi pani süüdistatav küll kuriteo toime, kuid seda privilegeeritud koosseisu alusel, esitas ta aga alles viimases sõnas. Hilinenud kaitseversiooni tekkimisse paistis kohus aga skeptiliselt suhtuvat. Nii heitis kohus süüdistatavale ette diametraalselt vastuoluliste ütluste andmist, mis küll tema kaitseversiooni iseenesest ei välista, kuid hilinenud kaitseversioon paistis olevat suurendanud kohtu skepsist.²⁰⁷ Samuti on Riigikohus ringkonnakohtule ette heitnud kriitikavabalt selliste ütluste käsitlemist, mida süüdistatav andis esmakordselt alles apellatsioonimenetluses.²⁰⁸ Vastupidises olukorras, kus kohtumenetluses kasutatud kaitseversiooni esitamine toimus juba kohtueelses menetluses, paistab Riigikohus aga usaldusväärse jaatamiseks kasutanud: „Küll on M.B. kogu kohtueelse ja kohtuliku uurimise väitel järjekindlalt väitnud, et viibis talle inkrimineeritud teo toimepanemise ajal kodus.”²⁰⁹

Riigikohtu praktika on kooskõlas esimeses peatükis tehtud järeldustega valetamise kriteeriumite kohta. Nii leidis käesoleva töö autor muuhulgas, et valetaja üks strateegiatest võib olla aktiivse kaitseversiooni esitamisega viivitamine selleks, et ei saaks tekkida vastuolusid isiku erinevas ajas antud ütluste vahel. Vastuolusid võib tingida seejuures teadmatus tõendikogumist varasemas ütluste andmise etapis kui ka raskused alguses sisemiste vastuoludeta ütluste fabritseerimises. Seejuures on kohtupraktika kooskõlas esimese peatüki järeldusega valetamise kriteeriumite kombinatsiooni kasutamise osas ning seisukohaga, et varakult esitatud ütlused võivad viidata ütluste usaldusväärsele.

---

²⁰⁴RKKKo 3-1-1-113-06 p 17.

²⁰⁵RKKKo 1-23-1538/95 p 22.

²⁰⁶RKKKo 3-1-1-1-15 p 2.1.

²⁰⁷RKKKo 3-1-1-1-15 p 11.2.

²⁰⁸RKKKo 3-1-1-49-16 p 19.

²⁰⁹RKKKo 3-1-1-89-03 p 10.

3.7. Järjepidevus

Järjepidevust on Riigikohtu praktikas usaldusväärse kriteeriumina korduvalt mainitud.²¹⁰ Seejuures on Riigikohus korduvalt rõhutanud ütluste (eba)järjepidevust kui usaldusväärse hindamise kesksel momendil.²¹¹ Muuhulgas on Riigikohus järjepidevuse puhul uurinud ka selle põhjust. Näiteks lahendas kohus asja, milles liiklusrikkumise menetlusalune isik oli väärteprotokollis kirjutanud, et on teokirjeldusega osaliselt nõus, ning selle peale kaevates ei eitanud endapoolset kiiruseületamist, vaid tugines väärteprotokolli mõistetamusele ja väitis, et puudusid kiirust reguleerivad liiklusmärgid. Alles pärast kaitsja täiendust, milles väideti liiklusrikkumise tõendamata jäämist, väitis menetlusalune isik, et ta sõidukiirust ei ületanud.²¹² Kohus suhtus sellisesse ebajärjepidevusse skeptiliselt, märkides ebajärjepidevuse tähtsuse rõhutamisel vajadust kaitseversiooni muutumist hinnata.²¹³ Sellisest lähenemisest on mõningal määral väljaloetav Riigikohtu poolt ebajärjepidevuse potentsiaalsete põhjuste kaalumist ja analüüsimist, millisel määral vastab isiku tegevus sellises olukorras eeldatava teoga (antud juhul paistab, et menetlusaluse isiku väide liiklusmärgide puudumise kohta kadus ning lisandus väide piirkiiruse ületamata jätmise kohta). Seega nähtub kohtu kaalutlustest süstemaatilist lähenemist, kus uuritakse mitut ebajärjepidevust korraga.

Samas väärrib tähelepanu, et eelviidatud Riigikohtu lahend tehti väärtetasel. Kuivõrd toimub kriminaalmenetluse kulgemine väärtetasel erinevalt, siis viidatud lahendi väärtus käesoleva töö raames piirdub ebajärjepidevuse kui ebausaldusväärse kriteeriumi hindamisega. Käesoleva töö raames on aga asjakohasem keskenduda ebajärjepidevuse esiletoomisele kriminaalkohtumenetluse käigus. Nagu teisest peatükist nähtub, on kohtumenetluses ebajärjepidevuse kriteeriumi peamiseks esiletoomise vahendiks KrMS §-s 289 sätestatud usaldusväärse kontrolli regulatsioon. Usaldusväärse kontrolli teostamise võimaluse võtmeküsimuseks on aga termini „vastuolu” mõiste. Seega keskendub alapeatüki järgnev osa just selle mõiste käsitlemisele Riigikohtu lahendites.

---

²¹⁰RKKKo 3-1-1-25-15 p 8; RKKKo 3-1-1-10-17 p 8; RKKKo 1-18-1247/58 p 37; RKKKo 1-19-10157/71 p 10; RKKKo 1-20-9406/41 p 13; RKKKo 1-20-1208/172 p 39; RKKKo 1-23-2872/59 p 27.

²¹¹RKKKo 3-1-1-66-15 p 11; RKKKo 3-1-1-10-17 p 10.

²¹²RKKKo 3-1-1-66-15 p 12.

²¹³RKKKo 3-1-1-66-15 p 11.

3.7.1. Vastuolu tähendus

Lähenedes „vastuolu” kasutusest käibes, on selle definitsioon lihtne: „olukord või asjaolu, kus miski ei sobi millegagi kokku või kus valitseb (sisemine) vastasseis millegi või kellegi vahel”²¹⁴. Nii ei ole keeruline ette kujutada olukorda, kus isik esitab ühel hetkel kindla sisuga väite, kuid teisel hetkel esitab sama asjaolu kohta väite, mis esimese välistab. Teisisõnu, kaks väidet välistavad teineteist ja sellest tulenevalt ei saa mõlemad väiteid korraga tõe vastu vastata. Niisiis, käibekasutuses viitab vastuolu teineteist välistavatele väidetele.

Kohtupraktikas esinev ja vastuolu iseloomustav võtmesõna, mille alusel otsustatakse, kas isiku ütlused võetakse arvesse tervikuna või osaliselt või jäetakse tervikuna tõendikogumist välja, on „diametraalne”.²¹⁵ Põhjus, miks tegemist on võtmesõnaga, tuleneb tagajärgedest: kui ütluste mõnes osas ilmuvad diametraalsed vastuolud, siis nendele osadele kohtuotsuse rajamine tähendab kriminaalmenetlusõiguse olulist rikkumist²¹⁶. Vastuolu diametraalsust on Riigikohus muuhulgas avanud asjas, kus isikuid süüdistati valeütluste andmises. Seejuures oli üks isikutest kahtlustatavana ülekuulamisele eitanud valeütluste andmist, kuid hiljem seda tunnistas.²¹⁷ Riigikohus selgitas, et tegemist on diametraalse vastuoluga, sest isiku kaitsepositsioon on muutunud, ja seda olenemata sellest, kas isik kohtueelses menetluses sisulisi ütlusi andis.²¹⁸ Niisiis paistab üks diametraalse vastuolu tekkimise viis olevat olukord, kus isik tunnistas üles varasemalt ebaõigete väidete esitamist. Kuigi ei ole see otseselt lahendist väljaloetav, paistab Riigikohtu lähenemine diametraalse vastuolu hindamisel analüüsivat, milline oleks sellise vastuolu esinemise tõenäosus olukorras, kus isik oleks terve menetluse vältel ütlusi ausalt andnud.

Samas on ütluste muutumist ajas Eesti õiguskirjanduses kirjeldatud ka kui järjepidevuse puudumist. Sellele võib viidata muuhulgas „uute kaalukate detailide lisandumine, vastuolude ilmnemine, ütluste muutus näiteks isikule teatavaks saanud uued teabe taustal jne.” Kuigi üldine lähenemine seob ütluste järjepidevust nende usaldusväärsusteks hindamisega, siis on mõningal määral nende muutumine loogiline, lubatav ja eeldatav, sest ütluste aluseks olevad mälestused

---

²¹⁴Eesti Keele Instituut – <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/vastuolu/1/est> (29.04.2026)

²¹⁵RKKKo 3-1-1-100-15 p 17

²¹⁶RKKKo 3-1-1-131-13 p 12.

²¹⁷RKKKo 3-1-1-100-15 p 3.2.

²¹⁸RKKKo 3-1-1-100-15 p 20.

võivad muutuda. Seejuures omab rolli ka ajas muutunud detaili lähedus koosseisu aluseks olevale sündmustikule – mida perifeersem detail, seda rohkem on selle muutumine lubatud.²¹⁹

Järgmisena tõusetub küsimus, kas termini „vastuolu” tähendus KrMS § 289 mõttes sarnaneb rohkem termini käibekasutusega, kus kaks esitatud väidet teineteist välistavad, või tuleb seda mõista laiemalt ehk õiguskirjanduses käsitletud (eba)järjepidevuse kriteeriumi kaudu. Tulles tagasi töö peamise eesmärgi juurde, kui „vastuolu” KrMS § 289 mõttes eeldab kahe teineteist välistava väite esitamist, siis võib valetamise avastamine olla raskendatud, sest valetaja eelistab alguses kriitilise informatsiooni (ja asjaolude) mainimist vältida²²⁰. Kui „vastuolu” mõiste sarnaneb „järjepidevuse” mõistega, siis võib valetamise avastamine olla lihtsam.

3.7.2. Asjaolu ilmnenemine kui vastuolu

Kuivõrd põhineb Eesti kriminaalmenetlusõiguse risküsitlemise regulatsioon üldõiguse reeglitel,²²¹ siis uurib käesoleva töö autor uute asjaolude ilmnenemise käsitlemist *common law* traditsioonides. Ameerika Ühendriikide õiguse kohaselt on üks tunnustaja usaldusväärseuse õõnestamise aluseid tema ütluste ebajärjepidevus, mida sätestab FRE (*federal rules of evidence*) 613. Seejuures, järjepidevuse puudumist saab jaatada nii kitsas mõttes vastuolu (ehk teineteist välistava väite) kui ka uue detaili ilmnenemisel.²²² Samas, Ühendriikide vandekohtunike süsteemist tulenevalt soovitatakse risküsitlemise tehnikana vältida ebaoluliste ütlemata jätmiste esile toomist, sest vastasel juhul võivad vandekohtunikud leida, et eelnevalt mõne asjaolu mainimata jätmine oli kas kogemata või veast tingitud.²²³ Seega, oluliseks kriteeriumiks uue asjaolu ilmnenemise hindamisel on vastus küsimusele, millisel määral oleks olnud ootuspärane isiku poolt taolist asjaolu eelnevalt mainida.²²⁴

Riigikohus on skeptiliselt suhtunud detailide hilisemasse lisandumisse. Nii seadis kohus KarS § 141 lg 2 p 1 alusel süüdistusega kohtuasjas²²⁵ kahtluse alla kannatanu ütluste

---

²¹⁹Randma (Viide 4), lk 643-644.

²²⁰*Supra*, lk 27-28.

²²¹Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri, 599 SE, lk 88. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/download/1e67cf73-4927-6bcc-c88b-bbcf248b351c> (29.04.2026).

²²²Mauet, T. A., Easton, S. D. *Trial Techniques and Trials*. New York: Wolters Kluwer 2021, lk 202.

²²³*Ibidem*, lk 240.

²²⁴*Ibidem*, lk 227.

²²⁵RKKKo 1-19-10157/71 p 1.

usaldusväärse, kuivõrd oli kannatanu kohtueelses menetluses jätnud paljusid tema ja süüdistatava vahelist suhtlust puudutavaid asjaolusid mainimata.²²⁶ Sarnaselt on Riigikohus lahendanud asja, kus maakohus tuvastas, et kahe abielus oleva isiku vahel olid halvad suhted ning ühe tüli käigus ei jätnud kannatanu süüdistatavat rahule. Süüdistuse kohaselt päädis olukord süüdistatava poolt kannatanule tervisekahjustuse tekitamise ähvardamisega.²²⁷ Seejuures leidis maakohus, et kannatanu ütlused seoses ähvardamisega ei olnud järjepidevad ja sellest tulenevalt ei olnud need ka usaldusväärsed, sest välja kutsutud politseinikele oli kannatanu rääkinud ainult kehalisest väärkohtlemisest, jättes ähvardamist mainimata.²²⁸ Sellist asja pidas kohus vastuoluks: „Kui aga isik esitab kohtuistungil faktiväite, mida ta uurimistoimingu käigus ei maininud ja mis viitab hoopis uuele kuriteole, siis on selline ütluste n-ö täienemine ajas selgeks tunnismärgiks, mis viitab tõendiallika võimalikule ebausaldusväärsele”²²⁹. Teisisõnu, kohus paistis hindavat tõenäosust, et ähvardamine oleks kannatanul jäänud varakult mainimata, kui süüdistatav oleks teda ka päriselt ähvardanud.

Käesoleva töö eesmärki arvestades, ei ole viidatud kohtupraktika täielikult ülekantav, sest antud juhul oli tegemist kannatanu väitega. Käesolev töö keskendub aga valetamisele süüdistatava poolt. Et süüdistatav jätaks esialgu asjaolusid mainimata, kuid hiljem väidab kedagi olevat kuritegu toime pannud, ei pruugi tihti esineda. Siinkohal oleks erandiks KarS § 28 lg-s 1 sätestatud olukord, millega välistatakse isiku teo õigusvastasust hädakaitse korral.²³⁰ Küll aga sarnaneb kohtu mõttekäik Ühendriikides kehtivale loogikale, mille kohaselt muutuvad ütlused ebausaldusväärseteks, kui hiljem ilmnenu asjaolu mainimist oleks võinud tunnistajalt varem eeldada.

On võimalik, et isik aga väidab, et mõni asjaolu meenus talle hiljem. Ka asjaolude hilisemasse meenumisse on Riigikohus skeptiliselt suhtunud. Nii on kohus madalama astme kohtutele ette heitnud süüdistatava väidete vastuolulisust tähelepanuta jätmist. Nimelt olid kohtud tuvastanud, et süüdistatav oli sõnumi teel kannatanule väitnud, et tal oli toimunu kohta „mäluauk”. Samas jättis süüdistatav mittemäletamist risküsitluse käigus mainimata ning selle asemel „kirjeldas väidetavalt toimunu asjaolusid väga üksikasjalikult”. Sellisel taustal heitis Riigikohus alama astme kohtutele ette süüdistatava ütluste eelistamist ja usaldusväärsemaks pidamist võrreldes

---

²²⁶RKKKo 1-19-10157/71 p 11.

²²⁷RKKKo 1-21-3307/43 p 16.

²²⁸RKKKo 1-21-3307/43 p 5.

²²⁹RKKKo 1-21-3307/43 p 18.

²³⁰Karistusseadustik. – RT I, 22.12.2025, 2.

kannatanu ütlustega.²³¹ Seega, ka mälu järsku (täpsemalt, ootamatut) taastumist võib Riigikohtu praktika järgi pidada vastuoluks ja aluseks tema ütluste usaldusvääruse õõnestamiseks.

3.7.3. Asjaolu kadumine kui vastuolu

Väidete kadumine ajas ei ole käesoleva töö esimese peatüki üks valetamisega seotud põhijäreldusi. Nii on enne tõendikogumiga tutvumist valetaja esmaseks prioriteediks tegelike asjaolude varjamine. Samal ajal tuleb tal seda siiski usutavalt teha (st sekundaarselt petta) ning seetõttu ei pruugi valetajale ainult kriitilise informatsiooni mainimata jätmisest piisada. Lisaks ei ole välistatud, et kohtueelses menetluses esitatakse kahtlustatavale otseseid jah/ei vastusevariantidega küsimusi või et sündmuste kohta esitatakse isikult küsimusi menetluse väliselt. Sellest tulenevalt võib valetaja otsustada kohtueelse menetluse käigus või selle sellest väljaspool esitada enda versiooni toimunust, mida võib hiljem olla vaja muuta ja millest detaile kaotada.

Esiteks tõusetub küsimus, kuidas detaili kadumine välja näeks. Kuivõrd isiku ütluste usaldusvääruse õõnestamine on võistleva kohtumenetluse vastaspoole huvi ja ülesanne, siis KrMS § 288 lg 1 esimese lause järgi küsitleb isikut esimesena see pool, kelle taotlusel ta kohtusse kutsuti²³². Süüdistatava puhul on KrMS § 293 lg 3 esimese lause järgi esimeseks küsitlejaks süüdistatava kaitsja.²³³ Esmaküsitlusel aga ilma kohtu loata suunavaid küsimusi esitada ei tohi KrMS § 288 lg 2 esimese lause järgi²³⁴. Teisesküsitlusel (ehk siis, kui küsitleb vastaspool) võib aga ütluste kontrollimise eesmärgil esitada suunavaid küsimusi asjaolude kohta, mida on juba käsitletud esmasküsitlused, kuid uute asjaolude kohta seda teha ei tohi (KrMS § 288 lg 3).²³⁵

Niisiis, kriitilise detaili kadumine tähendab seda, et menetluse aluseks olevate sündmustiku tehioolude kirjeldamisel esmasküsitlusel jätab isik detaili mainimata, kuigi väljaspool kohtumenetlust ta seda väidet esitanud oli. Esiteks tõusetub küsimus, kas olukorras, kus isik jättis esmasküsitlusel detaili mainimata, on selle detaili näol teisesküsitluses tegemist uue

---

²³¹RKKKo 1-23-2872/59 p 35.

²³²Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

²³³Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

²³⁴Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

²³⁵Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

asjaoluga, millest tulenevalt ei ole kohtu loata võimalik selle kohta suunavaid küsimusi esitada (KrMS § 288 lg 3 teine lause).²³⁶ Vastust sellele on mõnevõrra keeruline leida. Arvestades asjaolu, et teisesküsitleuse eesmärk on läbi võistleva kohtumenetluse eelkõige ütluste usaldusväärsuse suhtes kahtluste tekitamine, peaks tõlgendus viitama lahendusele, kus mainimata detail ei ole uus asjaolu KrMS § 288 lg 3 mõttes juhul, kui detailiga külgnevaid asjaolusid esmasküsitles käsitleti.

Sellise tõlgenduse kasuks kõneleb ka vastupidise tõlgenduse mõnevõrra absurdne lahendus. Nii oleks vastasel juhul teisesküsitleja sunnitud mainimata detaili käsitlema kui uut asjaolu, mis tähendaks, et ta ei saaks suunavaid küsimusi esitada. Sellisel juhul peaks ta aga uuesti käsitlema sündmusi, mille kohta esmasküsitleuse käigus juba isik ütlusi andis. Sellest tulenevalt aga kaoks tal mainimata detaili suhtes konfrontatsioonivõimalus. Seega, kadunud detaili näol ei ole tegemist uue asjaoluga, kui esmasküsitusel juba käsitleti asjaolusid, mis selle detaili esinemisega seotud on.

Kui asjaolude kohta on esmasküsitusel juba isik ütlusi andnud ning kadunud detaili, mida isik oleks esmasküsitleuse käigus pidanud esitada, lugeda esmasküsitleuse käigus käsitletud detailiks, siis KrMS § 288 lg 3 alusel on vastaspoolele lubatud esitada ütlusi andvale isikule suunavaid küsimusi. Kuigi suunava küsimuse definitsioon on lahtine, siis enamjaolt kirjeldatakse selle mõju kui kinnist: küsimuse sõnastusest tuleneb kas vastus, mida küsitletavalt oodatakse.²³⁷ Kontrastina, avatud küsimused annavad küsitletavale võimaluse jutustada enda versioon sündmustikust,²³⁸ mis omakorda haakub esmasküsitleuse instituudi olemusega, mille eesmärk on anda poolele võimalus kohtumenetluses rääkida enda lugu ning kujundada enda tõde.

Suunava küsimuse olemusest tulenevalt on teisesküsitlejal võimalus küsida küsitletavalt isikult otse detailiga seonduva asjaolu kohta. Seejuures saab ütlusi andvale isikule esitada ka jah/ei vastusevariantidega küsimusi. See tähendab, et isik on sunnitud detaili kohta vastuse andma. Kui ta detaili tunnistab ja tõendiga vastuollu satub, saab kohus vastuolule tugineda enda hinnangus usaldusväärsuse üle otsustamisel, sest sellisel juhul ei riimu ütlused ülejäänud tõendikogumiga.²³⁹ Teine alternatiiv on väita mittemäletamist, millisel juhul tõusetub küsimus, kas sellist ebajärjepidevust tuleb lugeda vastuoluks KrMS § 289 mõttes.

---

²³⁶Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

²³⁷Gross, Tehver (Viide 104), lk 677.

²³⁸Gross, Tehver (Viide 104), lk 675.

²³⁹Randma (Viide 4), lk 644.

Kohtupraktika järgi on võimalik otsustada nii üht- kui ka teistpidi. Ühest küljest on riigikohus öelnud, et „ka suutmatus meenutada kohtuistungil varem tajutud olulisi asjaolusid on käsitatav teatava vastuoluna KrMS § 289 lg 1 mõttes.”²⁴⁰ Vastuolu esiletoomiseks tuleb aga küsitlejal enne vähesema detailsuse ja sellest tulenevalt vastuolu jaatamist esitada lisaküsimusi. Kui selle tulemusel on muutus vastuses oluline või isik tunnistab detaili mittemäletamist, tuleb kõne alla KrMS § 289 lg-s 1 sätestatud olukord.²⁴¹ Teisest küljest on kohus (samas lahendis) öelnud, et kohtueelse menetluse ütlustega võrreldes risküsitluse tulemusena saadud ütluste madalamat detailsust ei saa käsitleda vastuoluna.²⁴² Seega, detaili kadumist võib olenevalt selle olulisusest käsitleda vastuoluna KrMS § 289 mõttes, kuid ütluste kui terviku vähesem detailsus ei ole piisav vastuolu jaatamiseks.

Seoses kadunud detaili tähtsusega tuleb esiteks hinnata, millisel määral saab eeldada asjaolu hilisemat mäletamist. See tähendab, et hinnata tuleb ühest küljest, millisel määral on asjaolusid arvestades loomulik, et isikul nimetatud asjaolu meelest läheb, ja teisest küljest, kui suure tõenäosusega mäletaks isik sellist asjaolu ka menetluse hilisemas astmes. Ühed kergemini unustatavatest asjaoludest võivad olla numbrid ja nimed. KrMS § 68 lg 3 järgi võib tunnistaja „ütlust andes kasutada arvandmete ning nimede ja muude raskesti meespeetavate andmete kohta märkmeid ja muid dokumente.”²⁴³ Viidatud regulatsioon kohaldub kohtupraktika järgi ka kohtumenetlusele.²⁴⁴ Sellest tulenevalt paistab, et riigikohus loeb lubatavaks põhjendatud juhtudel abistavate materjalide kasutamist. Sellest võib omakorda välja lugeda tõdemust, et detaili keerukus omab tähtsust unustamise tõenäosuse hindamisel.

---

²⁴⁰RKKKo 3-1-1-105-06 p 7.3.

²⁴¹RKKKo 3-1-1-105-06 p 9.

²⁴²RKKKo 3-1-1-105-06 p 9.

²⁴³Kriminaalmenetluse seadustik. (Viide 1)

²⁴⁴RKKKo 3-1-1-105-06 p 7.1.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärk oli uurida valetamise avastamise võimalusi isiku ütluste usaldusväärsuse hindamisel Eesti kriminaalkohtumenetluses. Nii uuris autor esimeses peatükis, millised on valetamise tunnused, millised on analüüsitud tunnuste esinemise võimalused kohtumenetluse käigus teises peatükis ning millisel määral on neid tunnuseid Riigikohtu praktikas valetamise tunnismärkidena tunnustatud kolmandas peatükis. Valetamise tunnismärkide analüüsimiseks kasutas autor psühholoogia-alaste uuringute tulemusi. Valetamise tunnismärkide kriminaalkohtumenetluses avaldumise hindamiseks analüüsis autor risküsitlemisega seotud kehtivat õigust. Viimasena uuris autor Riigikohtu praktikat.

Valetamise mõiste on käesolevas töös laiem kui käibekasutuses: käesoleva töö raames tähendab valetamine igasugust süüdistatava tegevust ütluste andmisel eesmärgiga saada õigeksmõiste kohtuotsus. Üks reaktsioonidest ohule (mida süüdimõiste kohtuotsus on) on vältimine, mis väljendub inkrimineerivate asjaolude mainimata jätmises. Kui isikult küsitakse nende kohta otse, võib ta otsustada põgeneda ehk asjaolusid eitada. Lisaks võib isik otsustada ka aktiivse kaitseversiooni kasuks, mille käigus sisustab ta sündmust enda versiooniga. Küll aga ei piisa ebatõestest väidete esitamisest, sest isiku ütlused võidakse ebausaldusväärseteks hinnata. Nii tuleb isikul tegutseda ka sekundaarse petmise ehk tõeste ütluste andmise mulje jätmisega. Sekundaarset petmist tuleb arvestada ka valetamise avastamisel, sest seda esineb tihti ja see paistab olevat ka efektiivne.

Psühholoogia-alases teaduskirjanduses on viidatud mitmele erinevusele valetajate ja tõerääkijate sisemaailmas. Näiteks ei pruugi valetajad olla kognitiivselt suutelised tõerääkijatega sarnaseid ütlusi andma. Samuti teab tõerääkija, et tema käitumine on omane tõtt rääkivale isikule. Valetajal seda ei tea ja ta võib enda tegevust reguleerima hakata. Lisaks peab valetaja hindama, millised tõendid tema vastu eksisteerivad.

Ütluste andmise välise stiili suhtes on psühholoogia-alane teaduskirjandus skeptiline, sest enamuse laboriuuringuid märkimisväärseid erinevusi avastanud. Kuigi on leitud, et tõerääkijate väited on detailsemad, on uuringutes avastatud ka valetajate võimekust enda ütlusi detailsemaks teha, kui neid juhendatakse seda tegema. Kaasuvate detailide lisamine võib olla lihtsam, sest need ei mõjuta teisi väiteid. Samuti teeb detailsusele tuginemise raskemaks asjaolu, et valetajad

võivad ütluste andmisel lähtuda mõnest tõesest mälestusest ja sellega suudavad detailseid ütlusi anda. Eelduslikult üritab valetav isik ausa mulje jätmise nimel eluliselt usutavaid ütlusi anda, kuid selle kohta on keeruline uuringuid leida. Tõesed ütlused võivad olla ebajärjepidevad ning teaduskirjanduses on jõutud seisukohale, et valetajate ja tõerääkijate ütluste järjepidevus võib olla samal tasemel. Et valetav isik soovib enda ütluste tõendikogumiga riimustumist, seda on tuvastatud ka uuringutes. Ütluste andmisega ajaga seoses võib valetaja soovida enda versiooni võimalikult vara esitada, kuid empiirilist tõestust käesoleva töö autor leidnud ei ole.

Viimasena uuris autor mitme valetamise kriteeriumi kasutamist kombinatsioonis. Valetaja võib soovida vastata mitmele usaldusväarsuse kriteeriumile, kuid see ei pruugi olla võimalik. Nii peab isik olema ettevaatlik enne, kui on tõendikogumist teada saanud. Ka uuringutes on leitud, et tõendikogumit teades võivad valetajad tõenditega seotud asjaolusid tõerääkijatega samal tasemel mainida, kuid vähem sellises olukorras, kus nad tõenditest teadlikud ei ole. Kui peaksid valetaja väited aga tõenditega vastuollu minema, võivad nad enda väiteid muuta, mis põhjustab ebajärjepidevust. Seega võib isik mitte soovida enda versiooni esitada enne tõenditega tutvumist (või esitab seda vähese detailsusega). Tõenditest teada saades võivad tema ütlused muutuda aga detailsemaks ja võivad kaduda tõenditega vastuollu sattunud väited.

Teises peatükis uuris käesoleva töö autor, millisel määral võib mõni valetamise tunnismärk kohtus avalduda. Selle jaoks uuris autor ühest küljest õiguslikku raamistikku mõne kriteeriumi väljendumiseks ning teisest küljest uuris autor risküsitluse formaadi mõju tunnismärkide esinemisele. Kuivõrd kehtib Eesti kriminaalkohtumenetluses võistlevuse põhimõte, siis kohtunik kriteeriumite avaldumist mõjutada ei saa. Niisiis oleneb valetamise tunnismärkide avaldumine poolte tegevusest. Kõige enam saab valetamise tunnismärkide avaldumist mõjutada risküsitlus, milles esmasküsitluse käigus ei ole reeglina suunavate küsimuste esitamine lubatud ning lubatud on see alles teisesküsitluses.

Kuigi detailsus avaldub risküsitluse toimudes alati, ei pruugi risküsitlemise formaat võimaldada selle kriteeriumi abil valetamist rõhutada. Perifeersete detailide kohta teisesküsitlemine ei ole mõistlik, sest neid on võimalik välja mõelda ning need aitaksid kinnitada esmasküsitluses antud ütlusi. Lisaks võib nende tõele mittevastavust olla keeruline tõestada ning ei pruugi olla ebausutav ka isiku väide, et ta sellist detaili ei mäleta. Küll aga võib ütlusi olla võimalik õõnestada läbi tsentraalsete asjaolude ning täpsemalt, sisemisi vastuolusid esile tuues.

Kui risküsitleja soovib valetamise välisele stiilile toetuda, kasutades ära valetamisega teoreetiliselt seotud seisundeid (mille avaldumise suhtes on psühholoogia-alane teaduskirjandus skeptiline), siis tuleb risküsitlejal keskenduda eelkõige vastuoludele, sest nii võib olla võimalik isiku koormust tõsta. Teistpidi on aga võimalik ka isiku ütluste usaldusväärust õõnestada, näidates isiku eluliselt ebausutavat käitumist. Näiteks võib isik kohtumenetluses näidata sellist suhtumist teise menetluspoolde, mis asjaolusid arvestades eluliselt usutav ei ole. Sellisel juhul on võimalik isikut küsitleda seoses tema suhetega teise isikuga.

Elulise usutavuse kriteeriumi väljendumine sõltub peamiselt risküsitlemisel esitatud küsimustest ning kontrasti loomine toimub eelkõige läbi vastuolude rõhutamise. Ütluste riimumine ülejäänud tõendikogumiga on teisesküsitleja jaoks kahjulik ja seetõttu ei ole seda mõistlik rõhutada. Kui aga esinevad vastuolud ütluste ja mõne tõendi vahel, tuleb risküsitleluse käigus kõrvutada isiku väited ja tõendist nähtuvad asjaolud. Kasulik võib olla ka tõendist teadasaamise aja esiletoomine. Kui tõendist teada saamise dokumenti saab lugeda vabatõendiks, siis on võimalik tõendist teada saamise hetke tõestada. Kas selline dokument võiks olla vabatõend, pole Riigikohtu praktikast täielikult selge, kuid seda välistatud ei ole.

Kui ütluste ebajärjepidevus ilmneb maakohtu ja ringkonnakohtu menetluste vahel, on selle tuvastamine lihtsam, sest nii ütlused maakohtus kui ka ringkonnakohtus saavad olla tõendiks. Kui ebajärjepidevus tekib kohtueelse menetluse ja maakohtu menetluse vahel, siis on varasemate väidete avaldamine võimalik ainult läbi ütluste usaldusvääruse kontrolli. Kontrolli teostamine aga sõltub, kuidas mõista terminit „vastuolu”. Mõistet on sisustatud läbi Riigikohtu praktika.

Riigikohtu praktikat analüüsides tuleb arvestada ka asjaoluga, et kohtumenetluse keskkond ei ole võrdsustatav laborikatsete keskkonnaga. Kriminaalmenetluse raames on isikul eeldatavasti kõrgem motivatsioonitase edukalt valetada ning tal on rohkem võimalusi ettevalmistusi teha. Samuti ei toimu isikute küsitlemine laboris reeglina risküsitleluse formaadis. Riigikohus on tunnistaja ütluste puhul jaatanud detailirohkust kui usaldusväärust kinnitavat asjaolu. Samas võib see kriteerium olla tunnistajate puhul lubavam kui süüdistatava puhul, sest tunnistaja ei tohi teiste tunnistajate ütlusi kuulda. Süüdistatav aga tõendikogumit teab. Teisest küljest aga ei paista Riigikohus lugevat detailseid ütlusi koheselt usaldusväärseteks ega ka vastupidi.

Seejuures loeb Riigikohus usaldusväarsust kinnitavateks nii perifeerseid kui ka tsentraalseid detaile.

Riigikohus peab tähtsaks ka ütluste andmise välist stiili, toetudes ka isiku suhtumisele teise isikusse. Tõendikogumiga riimumise kriteerium on Riigikohtu praktikas tähtis ning vastuolu teiste tõenditega võib olla viide ebausaldusväarsusele. Küll aga võib ka riimumata tõend olla usaldusväärne. Madala esinemistõenäosusega ütlused ei pruugi Riigikohtu praktika järgi olla ebausaldusväärsed, kui nendega esitatud väiteid just täielikult välistatud ei ole. Seoses ütluste andmise ajaga on Riigikohus olnud skeptiline hiljem tekkinud kaitseversiooni suhtes. Võimalik varakult esitatud kaitseversiooni on aga kohus suhtunud kui usaldusväarsust suurendavasse asjaolusse.

Seoses järjepidevusega paistab Riigikohus jälgivat ütluste muutumise potentsiaalset põhjust ning selle raames uurivat ka teisi muutusi, mis hüpoteetilise põhjusega kaasneksid. Ütluste usaldusväarsuse kontrolli raames kasutab Riigikohus terminit „diametraalne”, mida on ühes lahendis sisustatud kui kaitsepositsiooni muutusega kaasnenud ebajärjepidevusega. Oluliste detailide lisandumisse on Riigikohus skeptiliselt suhtunud, samuti võib detaili kadumine olla põhjuseks ütluste usaldusväarsuses kahelda.

Deception Detection in the Evaluation of Testimony. SUMMARY

The aim of this thesis was to analyse how to detect deception when evaluating testimony in criminal proceedings Estonia. In the first chapter, the author of the thesis evaluated the extent to which different criteria used for the evaluation of testimony could be used for detecting deceit. In the second chapter, the author analysed the extent to which signs of deceit could manifest themselves during cross-examination. In the third chapter, the author analysed judgments by the Supreme Court of Estonia, regarding evaluation of testimony.

Within the framework of this thesis, deceit is considered to be any action (or inaction) the aim of which is for the defendant to be acquitted of the crime. Empirical findings do not support using nonverbal cues to deceit. While differences in the level of detail have been found between truth-tellers and liars, there is also empirical evidence of liars being able to provide a detailed account of events. Since central details affect other details, peripheral details might be easier to include in a false statement. While research is lacking, it is expected for liars to attempt to make their story believable. It has also been found that liars and truth-tellers might display the same level of inconsistency. A liar might also attempt to integrate evidence into the statements. Finally, psychological literature has shown that liars will attempt to offer less detailed accounts while unaware of existing evidence. Once liars become aware of the evidence, the statement becomes more detailed and consistent with the evidence. Some previous statements might disappear.

While cross-examining the defendant, it is not recommended to ask about peripheral details. Cross-examination on central details may be warranted if there are internal inconsistencies. Regarding nonverbal signs, it might be useful to ask about the defendant's relationship to another party. It is possible to show during cross-examination that the content of the defendant's statement is not possible or highly unlikely. Inconsistency with prior statements is heavily dependent of the Supreme Court's definition of inconsistency.

The Supreme Court of Estonia has relied on the level of detail in testimony, both central and peripheral. The Supreme Court has also stated the importance of nonverbal signs. Statement-evidence consistency is also seen as an important criterion. Unless the occurrence of an event described in the statement is completely impossible, the statement might not be automatically

deemed as lacking credibility. The sooner a defendant relays their version of events, the more credible they might seem. Regarding inconsistency with prior statements, the Court has been sceptical with regard to significant commissions and omissions.

LÜHENDID

FRE – *Federal Rules of Evidence*

KarS – Karistusseadustik

KrMS – Kriminaalmenetluse seadustik

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Amado, B. G., Arce, R., Fariña, F. Undeutsch hypothesis and Criteria Based Content Analysis: A meta-analytic review. – *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context* 2015/7 (1).
2. Brennen, T., Magnussen, S. The Science of Lie Detection by Verbal Cues: What Are the Prospects for Its Practical Applicability? – *Frontiers in Psychology* 2022/13.
3. Bull, R., Valentine, T., Williamson, T. (koostajad). *Handbook of Psychology of Investigative Interviewing*. Chichester: Wiley-Blackwell 2009.
4. Clemens, F. Detecting lies about past and future actions: The Strategic Use of Evidence (SUE) technique and suspects' strategies. Doctoral Dissertation in Psychology. Gothenburg: University of Gothenburg 2013.
5. Dalenberg, C. J. Fantastic Elements in Child Disclosure of Abuse. – *APSAC Advisor* 1996/9 (2).
6. DePaulo, B. M., Lindsay, J. J., Malone, B. E., Muhlenbruck, L., Charlton, K., & Cooper, H. Cues to deception. – *Psychological Bulletin* 2003/129 (1).
7. Eesti Keele Instituut. - <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/vale/1/est> (29.04.2026)
8. Eesti Keele Instituut. - <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/vastuolu/1/est>
9. Everson, M. D. Understanding Bizarre, Improbable, and Fantastic Elements in Children's Accounts of Abuse. – *Child Maltreatment* 1997/2 (2).
10. Granhag, P. A., Hartwig, M. A new theoretical perspective on deception detection: On the psychology of instrumental mind-reading. – *Psychology, Crime & Law* 2008/14 (3).
11. Granhag, P. A., Rangmar, J., Strömwall, L. A. Small cells of suspects: Eliciting cues to deception by strategic interviewing. – *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2015/12 (2).

12. Granhag, P. A., Strömwall, L. A. Repeated interrogations: Stretching the deception detection paradigm. – *Expert Evidence* 1999/7 (3).
13. Granhag, P. A., Strömwall, L. A. Repeated interrogations: Verbal and non-verbal cues to deception. – *Applied Cognitive Psychology* 2002/16 (3).
14. Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Jonsson, A.-C. Partners in crime: How liars in collusion betray themselves. – *Journal of Applied Social Psychology* 2003/33 (4).
15. Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Willen, R. M., Hartwig, M. Eliciting cues to deception by tactical disclosure of evidence: The first test of the Evidence Framing Matrix. – *Legal and Criminological Psychology* 2012/18 (2).
16. Granhag, P. A., Vrij, A., Verschuere, B. (koostajad). *Detecting Deception: Current Challenges and Cognitive Approaches*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd 2015.
17. Gross, M., Tehver, J. Tõetsing risküsitluses: küsimuste tüübid ja nende mõju õigusemõistmisele. – *Juridica* 2025/10-11.
18. Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A. Guilty and innocent suspects' strategies during police interrogations. – *Psychology, Crime & Law*, 2007/13 (2).
19. Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Doering, N. Impression and Information Management: On the Strategic Self-Regulation of Innocent and Guilty Suspects. – *The Open Criminology Journal* 2010/3 (1)
20. Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Kronkvist, O. Strategic use of evidence during police interviews: When training to detect deception works. – *Law and Human Behavior* 2006/30 (5).
21. Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Vrij, A. Detecting deception via strategic disclosure of evidence. – *Law and Human Behavior* 2005/29 (4).
22. Heger, M. Võistlevad ja inkvisitsioonilised elemendid Euroopa Liidu liikmesriikide kriminaalmenetluse seadustikes – väljakutse kriminaalmenetlusõiguse euroopastumise jaoks. – *Juridica* 2013/1.
23. Heuer, F., Reisberg, D. Vivid memories of emotional events: The accuracy of remembered minutiae. – *Memory & Cognition* 1990/18 (5).
24. Hobér, K., Sussman, H. S. *Cross-Examination in International Arbitration*. Oxford: Oxford University Press, Incorporated 2015.
25. Kangur, A., Tulviste, J., Tuvi, I., Karton, I., Bachmann, T. Psühholoogia ja õigus: ühe konverentsi ühe erialasessiooni jälgedes. – *Juridica* 2020/9.
26. Kassin, S. M., & Fong, C. T. "I'm innocent!": Effects of training on judgments of truth and deception in the interrogation room. – *Law and Human Behavior* 1999/23 (5).

27. Kergandberg, E., Pikamäe, P. (koostajad). Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2012.
28. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri, 599 SE
29. Lõhmus, U. Peajoonest kõrvalekalduvaid mõtteid kriminaalmenetluse eesmärgi ja legitiimsuse kohta. – *Juridica* 2013/3.
30. Maier, B. G., Niehaus, S., Wachholz, S., Volbert, R. The Strategic Meaning of CBCA Criteria From the Perspective of Deceivers. – *Frontiers in Psychology* 2018/9 (1).
31. Mann, S., Vrij, A., & Bull, R. Suspects, lies, and videotape: An analysis of authentic high-stake liars. – *Law and Human Behavior* 2002/26 (3).
32. Masip, J., Martinez, C., Blandon-Gitlin, I., Sanchez, N., Herrero, C., Ibabe, I. Learning to Detect Deception from Evasive Answers and Inconsistencies across Repeated Interviews: A Study with Lay Respondents and Police Officers. – *Frontiers in Psychology* 2018/8.
33. Mauet, T. A., Easton, S. D. *Trial Techniques and Trials*. New York: Wolters Kluwer 2021.
34. Oberlader, V. A., Naefgen, C., Koppehele-Gossel, J., Quinten, L., Banse, R., Schmidt, A. F. Validity of content-based techniques to distinguish true and fabricated statements: A meta-analysis. – *Law and Human Behavior* 2016/40 (4).
35. Randma, P. Isikulise tõendiallika usaldusväarsuse kontroll. – *Juridica* 2021/9.
36. Suurna, R., Murnikov, V. Vääruskumused käitumismustrite hindamisel. Kas silmside asemel peaks tähelepanu suunama žestidele? – *Juridica* 2025/10-11.
37. Trovillo, P. V. History of lie detection. – *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology* 1939/29 (6).
38. Vrij, A. Deception and truth detection when analyzing nonverbal and verbal cues. – *Applied Cognitive Psychology* 2019/33 (2).
39. Vrij, A. *Detecting Lies and Deceit: The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd 2000.
40. Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., Bull, R. Let me inform you how to tell a convincing story: CBCA and reality monitoring scores as a function of age, coaching, and deception. – *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 2004/36 (2).

41. Vrij, A., Kneller, W., & Mann, S. The effect of informing liars about Criteria-Based Content Analysis on their ability to deceive CBCA-raters. – Legal and Criminological Psychology 2000/5 (1).

KASUTATUD ÕIGUSAKTID

42. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 11.04.2025, 3.
43. Halduskohtumenetluse seadustik. – RT I, 08.07.2025, 14.
44. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.
45. Karistusseadustik. – RT I, 22.12.2025, 2.
46. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2025, 3.
47. Tsiviilkohtumenetluse seadustik. – RT I, 03.04.2025, 2.

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA

Eesti kohtulahendid

48. RKKKo 1-17-11773/167
49. RKKKo 1-18-1247/58
50. RKKKo 1-19-10157/71
51. RKKKo 1-20-1208/172
52. RKKKo 1-20-1301/35
53. RKKKo 1-20-2143/118
54. RKKKo 1-20-2143/156
55. RKKKo 1-20-9406/41
56. RKKKo 1-21-3307/43
57. RKKKo 1-23-1538/95
58. RKKKo 1-23-2872/59
59. RKKKo 1-23-5754/22
60. RKKKo 3-1-1-1-15
61. RKKKo 3-1-1-10-17
62. RKKKo 3-1-1-100-15
63. RKKKo 3-1-1-105-06
64. RKKKo 3-1-1-109-15
65. RKKKo 3-1-1-113-06

66. RKKKo 3-1-1-131-13
67. RKKKo 3-1-1-25-15
68. RKKKo 3-1-1-42-15
69. RKKKo 3-1-1-45-07
70. RKKKo 3-1-1-49-16
71. RKKKo 3-1-1-66-15
72. RKKKo 3-1-1-85-07
73. RKKKo 3-1-1-89-03
74. RKKKo 3-1-1-89-12
75. RKKKo 3-1-1-94-96
76. RKKKo 4-16-6037/46
77. RKKKo 4-24-941/48
78. RKÜKo 1-17-2359/122
79. TlnRnK 1-16-9171/1992

Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendid

80. EIKo 50541/08, 50571/08, 50573/08 ja 40351/09, *Ibrahim jt vs. Ühendkuningriik*.
81. EIKo 34720/97, *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa*.
82. EIKo 16667/10, *O'Donnell vs. Ühendkuningriik*.

MUUD KASUTATUD ALLIKAD

83. Kuritegevus Eestis 2023. Kriminaalmenetlus. – Arvutivõrgus:
<https://www.justdigi.ee/kuritegevus2023/kriminaalmenetlus/> (29.04.2026)
84. Maa-, haldus- ja ringkonnakohtute 2023. aasta menetlusstatistika kokkuvõte. Saadaval võrgus: <https://aastaraamat.riigikohus.ee/maa-haldus-ja-ringkonnakohtute-2023-aasta-menetlusstatistika-kokkuvote/> (29.04.2026)
85. Maa-, haldus- ja ringkonnakohtute 2024. aasta menetlusstatistika töökoormusmetoodika põhimõtete alusel. Saadaval võrgus:
<https://aastaraamat.riigikohus.ee/maa-haldus-ja-ringkonnakohtute-2024-aasta-menetlusstatistika-tookoormusmetoodika-pohimotete-alusel/> (29.04.2026)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marie Traks ,
(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Valetamise avastamine ütluste usaldusvääruse hindamisel” ,
(lõputöö pealkiri)

mille juhendajad on *PhD* Tambet Grauberg ja MA Annegrete Palu ,
(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Marie Traks

29.04.2026